

จากชราภาพสู่ชราจารย์:
การเดินทางของชีวิตและความหมายต่อความชรา
ในกลุ่มผู้สูงอายุไทดำ¹

From 'Older Person' to 'Elder Teacher':
The Life Journey and Meaning of Aging of
Tai-Dam Elderlies

นัฐวุฒิ สิงห์กุล

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

Nuttawut Singkul

Faculty of Archeology, Silpakorn University

E-mail: tontawan_1@hotmail.com

วันรับบทความ: 17 เมษายน 2562 (Received April 17, 2019)

วันแก้ไขบทความ: 15 มิถุนายน 2562 (Revised June 15, 2019)

วันตอบรับบทความ: 3 กรกฎาคม 2562 (Accepted July 3, 2019)

บทคัดย่อ

บทความชิ้นนี้นำเสนอการให้ความหมายและประสบการณ์ชีวิตของผู้สูงอายุไทดำผ่านเรื่องเล่าของผู้สูงอายุไทดำ ภายใต้วิธีการศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณา การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วมและการทำงานสนามในชุมชนไทดำแห่งหนึ่งของจังหวัดนครปฐมในช่วง พ.ศ. 2560-2561 ผลการศึกษาชี้ให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างความหมายและการใช้ชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำที่ความสัมพันธ์กับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่หล่อหลอมอัตลักษณ์ความเป็นไทดำที่สะท้อนผ่านการปฏิบัติในเชิงพิธีกรรมและความเชื่อดั้งเดิมโดยเฉพาะพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับเรื่องผีบรรพบุรุษ การดูแลรักษาขวัญและการจัดการกับความตาย ดังนั้นความหมายของความชราภาพในกลุ่มผู้อาวุโสไทดำในชุมชนจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นการเดินทางของชีวิตผู้อาวุโสไทดำที่เริ่มต้นจากความแตกต่างทางเพศสภาพได้สร้างจุดเริ่มต้นของการเดินทางของชีวิตผู้ชายและผู้หญิงไทดำซึ่งมีบทบาทหน้าที่ทางสังคมที่แตกต่างกัน แต่ในขณะเดียวกันภายใต้ความเป็นชาติพันธุ์ที่ยึดโยงอยู่บนระบบประเพณี วัฒนธรรมความเชื่อเดียวกันในเรื่องของผีและบรรพบุรุษได้ทำให้บันปลายชีวิตของผู้อาวุโสไทดำล้วนมีเป้าหมายเดียวกันคือการเดินทางที่เป็นนิรันดร์ การกลับมารวมอยู่กับครอบครัวภายใต้สถานะ

ภาพใหม่ ภายใต้ชีวิตหลังความตายที่มีหน้าที่ในการปกป้องรักษาลูกหลานในครอบครัวในฐานะวิญญาณบรรพบุรุษ ที่สร้างความหมายต่อความซราภาพการใช้ชีวิตของผู้สูงอายุไทดำทั้งการทำหน้าที่ทางสังคมวัฒนธรรมซึ่งสร้างการยอมรับกับชุมชน การมองเห็นคุณค่าและภาคภูมิใจในศักดิ์ศรีอย่างมั่นคงท่ามกลางบริบทที่เปลี่ยนแปลงไป

คำสำคัญ: ไทดำ, ชชาติพันธุ์, ความซรา, ความหมาย, การเดินทางของชีวิต

Abstract

This paper focuses on the meaning and experience of elderly Tai-Dam, using an ethnographic methodology, participant observations, and fieldwork. The fieldwork was conducted for one year during 2017-2018 in the Tai-Dam villages of Nakhon Pathom Province. The researcher used 20 in-depth interviews with an elderly Tai-Dam, narrative analyses from 4 story-telling of an elderly Tai-Dam. Findings indicated that the journey of an elderly Tai-dam, began with gender differences between elderly Tai-Dam men and Tai-Dam women, who have different social roles. But at the same time, they are under the same ethnicity that is based on the traditional culture system of ghosts and ancestors. The eternal journey is a returning to the family under the new status in the afterlife that is responsible for preserving the descendants of the family as ancestral spirits that creates meaning for aging of an elderly Tai Dam in both social and cultural functions that create acceptance within the community.

Keywords: Tai-Dam, Ethnicity, Aging, Meaning Creation, Journey of Life

1. บทนำ

“คนแก่คือครู คือปราชญ์ คนซราคืออาจารย์ ต้องเป็นซราจารย์ไม่ใช่ซราบาล ไม่ใช่คนที่เรียนแล้วตอนนี้ ต้องเป็นคนสอนคนบอก” (คุณลุงคำนี้้ง ถิ่นวงษ์ม่อม อายุ 85 ปี หมอเสนาบ้านหัวถนน, สัมภาษณ์)

ความเข้าใจของผู้คนและการปฏิบัติต่อผู้สูงอายุมีความสัมพันธ์กับนิยามความหมายที่ถูกกำหนดผ่านสถาบันทางสังคมและมาตรการต่าง ๆ เช่น การกำหนดนิยามที่เกี่ยวข้องกับสังคมผู้สูงอายุเพื่อการวางนโยบายและมาตรการที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุให้สอดคล้องกับสถานการณ์ของผู้สูงอายุในประเทศไทยและในระดับโลก รวมทั้งผลกระทบที่เกิดจากการที่ประเทศไทยก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ โดยพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542 ให้ความหมายของคำว่า คนแก่ คือ ผู้ที่มีอายุมากหรือผู้ที่อยู่ในวัยชรา และให้ความหมายของคำว่า ชรา คือ การแก่ด้วยอายุ ภาวะของความชรารุดทรุดโทรม นอกจากนั้นยังมีการเรียกผู้สูงอายุว่า ราษฎรอาวุโส (Senior citizen) ส่วนองค์การอนามัยโลก (World Health Organization, WHO) และองค์การสหประชาชาติ (United Nations, UN) ใช้คำในภาษาอังกฤษของผู้สูงอายุว่า “Older person or elderly person” (ชมพูนุท, 2556)

การกำหนดนิยามผู้สูงอายุทั้งในประเทศไทยและต่างประเทศ ล้วนอยู่ภายใต้แนวคิดที่ว่าผู้สูงอายุเป็นวัยที่อ่อนแอและเปราะบาง สมควรได้รับสวัสดิการและการดูแลหลังจากการทำงานอันยาวนาน ดังนั้นการกำหนดอายุของผู้สูงอายุจึงมักเป็นอายุเดียวกันกับอายุของการเกษียณ นอกจากการกำหนดด้วยอายุแล้ว ความหมายของการเป็นผู้สูงอายยังสัมพันธ์กับการสร้าง “ภาพแทนความจริง” ว่าภาพลักษณ์ผู้สูงอายุที่ถูกรับรู้และเข้าใจนั้นเกิดจากการสร้างภาพขึ้นในแต่ละสังคมวัฒนธรรมและตามช่วงเวลา ซึ่งเป็นเพียงความจริงบางส่วนเท่านั้น โดยเฉพาะในสังคมสมัยใหม่ภาพลักษณ์ของผู้สูงอายุที่ปรากฏมักถูกนำเสนอในด้านลบที่นำไปสู่การเลือกปฏิบัติและการรังเกียจต่อตัวผู้สูงอายุอันเนื่องมาจากอายุหรือภาพลักษณ์ที่ปรากฏรวมทั้งความเสื่อมถอยของร่างกายอันเนื่องมาจากความมีอายุที่มากขึ้น (สมศักดิ์และคณะ, 2553)

มายาคติดังกล่าวข้างต้นล้วนเกิดขึ้นจากสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ที่ร่วมมือกันใช้อำนาจเพื่อประกอบสร้างภาพลักษณ์ของผู้สูงอายุให้เป็นไปในแนวทางเดียวกันคือภาวะความเสื่อมถอยแบบเหมารวมซึ่งได้ลดทอนความสามารถของปัจเจกบุคคลทั้งด้านคุณวุฒิและความรู้ความเชี่ยวชาญของผู้สูงอายุเป็นอย่างมาก รวมทั้งการไม่ให้ความสำคัญกับความหลากหลายของผู้สูงอายุ โดยเฉพาะในกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่เป็นคนกลุ่มย่อยในพลเมืองของรัฐส่วนใหญ่ กลุ่มคน

เหล่านี้มีอัตลักษณ์ที่มีความเฉพาะและซับซ้อน ทั้งในลักษณะของการเป็นส่วนหนึ่งของพลเมืองแห่งรัฐไทยและการเป็นสมาชิกในชุมชนทางชาติพันธุ์ที่ตัวเองสังกัดและตั้งถิ่นฐานอยู่รวมกันมาอย่างยาวนาน ส่งผลให้อัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์และสำนึกทางชาติพันธุ์เป็นสิ่งที่อำนาจของรัฐไทยแทรกแซงเข้าไปได้ยาก รวมทั้งกลุ่มทางชาติพันธุ์เองก็มีการผนึก ประสานกันอย่างเข้มแข็งเพื่อธำรงอัตลักษณ์ที่สำคัญของชุมชนทางชาติพันธุ์เอาไว้ไม่ให้สูญหายไปท่ามกลางกระแสของการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม ประเด็นที่น่าสนใจก็คือการเหมารวมผู้สูงอายุภายใต้กฎเกณฑ์สากลหรือวาทกรรมหลักทำให้ละเลยลักษณะเฉพาะของผู้สูงอายุที่เชื่อมโยงกับภูมิหลังทางสังคมเศรษฐกิจ ความเป็นชาติพันธุ์ เพศสภาพ เป็นต้น มุมมองแบบนี้จึงไม่ได้หลุดออกจากกรอบคิดของการผูกโยงความชราภาพไว้กับความเสื่อมถอยและความตาย รวมทั้งสร้างการตอกย้ำและฝังแน่นในทางความคิดและวิถีปฏิบัติของผู้คนต่อความชราภาพ ทำให้ละเลยหรือมองข้ามความหมายที่หลากหลายของความชราภาพ

ในโลกทัศน์ของสังคมไทดำ วัฒนธรรมเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องขวัญและผีเป็นส่วนหนึ่งของความคิดและการปฏิบัติเกี่ยวกับชีวิต ความตายและความเจ็บป่วยของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ ชาวไทดำมีความคิดเกี่ยวกับเรื่องคุณสมบัติของขวัญที่อยู่ในร่างกายมนุษย์ว่าค่อนข้างมีอิสระและอ่อนไหวเปราะบาง ขวัญสามารถหลุดลอยออกจากร่างกายของคนได้ ในขณะเดียวกันขวัญก็เป็นสิ่งเชื่อมต่อระหว่างคนเป็นกับผีหรือวิญญาณในโลกหลังความตาย ขวัญมักจะออกเดินทางข้ามไปมาระหว่างโลกมนุษย์กับเมืองผีอยู่ตลอดเวลา จึงทำให้ต้องมีพิธีกรรมการเชิญ การเรียก การบอก หรือการช้อน(ตัก)เพื่อเรียกเอาขวัญกลับคืนมา ในขณะที่ความคิดเรื่องผีเป็นความเชื่อเกี่ยวกับสิ่งที่มีสภาวะหลังความตายและเป็นสิ่งที่ตรงกันข้ามกับความคิดแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ อีกทั้งผีคือความเชื่อดั้งเดิมที่ยังหลงเหลืออยู่ในสังคมสมัยใหม่ แต่ในขณะเดียวกันความเชื่อเรื่องผีก็เข้ามามีอิทธิพลครอบคลุมนิยามความคิดและแบบแผนปฏิบัติของผู้คนในชุมชนทางชาติพันธุ์ไทดำ ความเชื่อดังกล่าวเป็นสิ่งที่ความรู้สมัยใหม่ไม่สามารถเข้าไปควบคุม เบียดขับและแทรกแซงได้ เพราะความเชื่อในเรื่องผียึดโยงผู้คน ครอบครัวยุคเครือญาติ ชุมชนทางชาติพันธุ์ไทดำเข้าไว้ด้วยกันอย่างเหนียวแน่น ดังนั้น ความสัมพันธ์ระหว่าง ผี ขวัญและมนุษย์ ถือเป็นระบบความเชื่อดั้งเดิมหรือเป็นศาสนา

ดั้งเดิมของคนไทดำ ที่มีบทบาทหน้าที่ในการผูกยึด เชื่อมโยงคนในชุมชนเข้าด้วยกัน โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับครอบครัวและชุมชน

ด้วยความที่พื้นที่ภูมิภาคตะวันตกมีความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ประกอบด้วย กะเหรี่ยง มอญ ละว้า พม่า ลาวโซ่ง ลาวตี้ ลาวพวน ลาวยวน ลาวเวียง เขมร กวย (ส่วย) จีน และมุสลิม (ชนัญ, 2531) โดยเฉพาะในพื้นที่จังหวัดนครปฐมที่เป็นพื้นที่เชื่อมต่อกับเขตกรุงเทพมหานครที่กำลังเผชิญหน้ากับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรมและกระแสความทันสมัยจากภายนอกที่เข้ามา แต่ในขณะเดียวกันกลุ่มของคนไทดำซึ่งเป็น กลุ่มคนดั้งเดิมยังสามารถรักษาลักษณะของตัวเองไว้ได้อย่างเหนียวแน่นทั้งในด้านความเชื่อและพิธีกรรมจึงทำให้ผู้เขียนบทความเลือกศึกษากลุ่มไทดำในพื้นที่จังหวัดนครปฐมเป็นหลักดังนั้นบทความชิ้นนี้จึงเป็นการนำเสนอการเดินทางของชีวิตภายใต้โลกทัศน์ว่าด้วยเรื่องขวัญ ผี ชีวิตและความตาย การสิ้นสุดและความเป็นนิรันดร์ ในกลุ่มของผู้อาวุโสไทดำที่อำเภอบางเลนและอำเภอดอนตูม จังหวัดนครปฐมที่จะทำให้เข้าใจความหมายที่หลากหลายต่อความชราภาพและการใช้ชีวิตในช่วงบั้นปลายชีวิตของกลุ่มผู้สูงอายุไทดำที่เชื่อมโยงกับมิติทางสังคม วัฒนธรรม มิติทางชาติพันธุ์ที่สะท้อนให้เห็นการแสดงออกและการดำรงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมและวาทกรรมการพัฒนาสมัยใหม่ที่เข้ามาจัดการกับชีวิตของผู้สูงอายุ ภายใต้ความหมายของผู้เปราะบาง ผู้พึ่งพา ผู้มีภาวะของความเสื่อมทางร่างกายและสติปัญญาที่จะต้องพึ่งพิงและได้รับการดูแลจากผู้อื่นในสังคมด้วยมุมมองและมิติที่แตกต่างในความเป็นปรชาจารย์ของผู้สูงอายุไทดำมากกว่าที่จะเป็นผู้สูงอายุที่ชราภาพ

2. แนวคิด ทฤษฎีและทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง

ในส่วนนี้ผู้เขียนจะอธิบายแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับความชราภาพ รวมถึงงานวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาว่าด้วยผู้สูงอายุและงานศึกษาว่าด้วยชาติพันธุ์ไทดำ เพื่อทำความเข้าใจวิธีคิดมุมมองการศึกษาเกี่ยวกับเรื่องของความชราภาพและโลกทัศน์เกี่ยวกับผู้สูงอายุไทดำที่มีต่อเรื่องชีวิต ความตาย ประเพณีวัฒนธรรมและความเชื่อที่ยังดำรงอยู่ในปัจจุบัน

2.1 การศึกษาว่าด้วยผู้สูงอายุและการเดินทางของชีวิต

Gulette (1997) ได้นำเสนอความคิดว่าผู้คนถูกทำให้แก่ชราโดยวัฒนธรรมมากกว่าที่จะเกิดขึ้นกับร่างกายของตัวเอง นำไปสู่สิ่งที่เรียกว่าความชราโดยวัฒนธรรม (Aged by culture) ที่สร้างการรับรู้และครอบงำความรู้สึกเกี่ยวกับความไม่ดีหรือความเลวร้ายเกี่ยวกับความชราภาพของตัวเองและคนอื่น รวมถึงการสร้างความรู้สึกกังวลเกี่ยวกับร่างกายเมื่อร่างกายกลายเป็นสัญญาณของความผุพังและความเสื่อมสลาย ในอีกด้านหนึ่ง Gulette ก็ไม่ได้ปฏิเสธความจริงในเชิงกายภาพของความชราภาพ แต่โต้แย้งว่า บรรดาความรู้ที่ทั้งปวงเกี่ยวกับความชราภาพ ในสิ่งที่พวกเราอ่าน ฟุด เขียนและถูกสอนเกี่ยวกับเรื่องของความชราล้วนเป็นเรื่องของวัฒนธรรมซึ่งสะท้อนของวิถีทางที่คับแคบและการตีกรอบที่จำกัดรวมทั้งกีดร่อนความเป็นตัวตนภายในของผู้สูงอายุ ที่ถูกสร้างขึ้นภายใต้เรื่องเล่าเกี่ยวกับความเสื่อมถอยที่ได้เข้ามาแทนที่เรื่องเล่าอันหลากหลายและจำกัดพื้นที่ของการตีความและการให้ความหมายต่อความชราภาพทั้งหมดที่แตกต่างหลากหลาย

เช่นเดียวกับความคิดของ Woodward (1991) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับผู้สูงอายุภายใต้วิถีคิดทางวัฒนธรรม โดยมองว่าการจัดประเภททางวัฒนธรรมได้ลดทอนร่างกายของมนุษย์ออกเป็นสองส่วนคือ ความเป็นหนุ่มสาวกับความชราภาพ ภายใต้ความคิดของการจัดลำดับชั้นที่สะท้อนให้เห็นว่าความแก่ชราเกิดขึ้นมาจากการครอบงำทางวัฒนธรรม ความคิดเกี่ยวกับการไร้ความสามารถ ความผิดปกติและความเป็นอื่นและสร้างอัตลักษณ์ที่ผุพัง (Spoilt identity) ดังนั้นคำว่าอัตลักษณ์จึงเป็นหัวใจของความคิดเกี่ยวกับความชราภาพ เช่นเดียวกับในงานของ Featherstone and Hepworth (1991) ที่อธิบายผ่านแนวคิดเรื่องหน้ากากของความสูงวัย (The Mask of Ageing) ในลักษณะของความชราภาพที่สร้างความตึงเครียดที่เพิ่มมากขึ้นระหว่างภาพลักษณ์ที่ปรากฏภายนอกกับอัตลักษณ์ที่อยู่ภายใน ดังเช่นสถานการณ์ที่ผู้สูงอายุมักบอกเล่าเกี่ยวกับการแสดงความรู้สึกที่ไม่สอดคล้องกันระหว่างใบหน้าที่ชราภาพในกระจกที่สัมพันธ์กับความคิดหรือความรู้สึกเกี่ยวกับตัวเอง ในการยืนยันถึงความอ่อนเยาว์และความแข็งแรง หรือความชราและความอ่อนแอ ที่ทำให้ตัวตนของผู้สูงอายุกลายเป็นนักโทษหรือผู้ต้องขังที่ถูกจองจำภายใต้ร่างกายแห่งความชราภาพ (Twigg, 2006: 43)

ความน่าสนใจก็คือภาพสะท้อนของการต่อสู้ของผู้สูงอายุที่พยายามแสดงให้เห็นอัตลักษณ์เบื้องหลังหน้ากากทางวัฒนธรรมที่ฉาบเคลือบและกำหนดความเป็นผู้สูงอายุที่แข็งทื่อและไม่ยืดหยุ่นกับความเป็นจริงที่หลากหลายในบริบทเฉพาะ

การให้ความหมายที่คับแคบเกี่ยวกับร่างกายของผู้สูงอายุเกิดขึ้นภายใต้พื้นฐานแนวคิดทางการแพทย์สมัยใหม่ เรื่องเล่าเกี่ยวกับความเสื่อมถอย (Narrative of decline) ได้เข้ามาแทนที่เรื่องเล่ารูปแบบอื่น ๆ ทั้งหมดของการให้ความหมายและการตีความเกี่ยวกับร่างกายในช่วงเวลาต่อมา โดยเฉพาะประชากรในกลุ่มของผู้สูงอายุซึ่งมีลักษณะเป็นคนเปราะบาง อ่อนแอ การเผชิญกับความเจ็บป่วยที่เรื้อรัง ความไร้ความสามารถและความพิการที่ไม่สามารถทำหน้าที่บางอย่างทางสังคมได้ (Lecovich, 2014) ดังนั้นการทำความเข้าใจและการมองความจริงเกี่ยวกับคนชราหรือผู้สูงอายุจึงควรจะต้องมองประเด็นให้กว้างกว่าประเด็นเรื่องของช่วงเวลาแห่งปัญหา ช่วงเวลาของความสูญเสีย ภาวะของการไม่มีความสุข และความเสื่อมถอยของร่างกาย กระบวนการที่ทำให้ความชราภาพเชื่อมโยงกับความเจ็บป่วย ความเปราะบาง ความอ่อนแอ ความพิการ ความไร้อำนาจ ไร้ความรู้สึทางเพศ การถูกกระทำและการอยู่ตามลำพังรวมทั้งการไร้ความสามารถในการเรียนรู้ (Rowe and Kahh, 1997)

ในทางตรงกันข้าม ความจริงของความชราภาพที่เกี่ยวข้องกับชีวิตภายหลังหรือชีวิตในช่วงที่เหลือที่สัมพันธ์กับการเติบโต โอกาส และความสุข ดังนั้นเวลาว่างจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในการผลักดันและช่วยสร้างชีวิตในช่วงเวลาต่อมาของผู้สูงอายุในเชิงบวกและรู้สึกมีความสุขและมีชีวิตชีวามากขึ้น เช่นเดียวกับ Rowe and Kahn (1997) ซึ่งให้เห็นมุมมองใหม่และทัศนะใหม่เกี่ยวกับผู้สูงอายุในมุมมองเชิงบวกกับภาวะของความเป็นผู้สูงอายุที่ประสบความสำเร็จ ในสถานะของผู้สูงอายุที่เรียกว่า “Ulyssean Adult”² ซึ่งนิยามบุคคลที่มีอายุที่มีการแสวงหาหรือค้นหาการผจญภัยใหม่ๆ ในชีวิตอย่างต่อเนื่องรวมถึงโอกาสของการเรียนรู้สิ่งต่างๆ ในช่วงชีวิตที่เหลืออยู่ของพวกเขา เขาใช้แนวคิด Ulyssean concept กับกรอบความคิดที่สำคัญสำหรับการทำความเข้าใจศักยภาพและความสามารถในการใช้เวลาว่างในช่วงอายุที่เพิ่มมากขึ้นหรือเข้าสู่วัยชราภาพการเป็นยูลิสเซียน (Ulyssean) คือการค้นหาโอกาสสำหรับการเติบโต การใช้

ช่วงเวลาว่างที่สามารถให้พื้นที่สำหรับการพัฒนาตัวเองของผู้สูงอายุ เวลาว่างเป็นช่วงเวลาที่สูงอายุปลดปล่อยตัวเองจากบทบาท การทำงานและครอบครัว ที่ค่อนข้างเข้มงวดและมีข้อกำหนด การเอาชนะข้อจำกัดของโอกาสที่จะเข้าไปสู่โลกใหม่ ภายใต้ประสบการณ์ชีวิตที่สั่งสมมาหลายปีได้ให้ศักยภาพที่มากมาย สำหรับวิถีทางของนักเดินทางสูงวัย ความเป็นคนรอบรู้ที่สามารถปรับตัวกับภาวะความทันสมัย ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม ดังนั้น มโนทัศน์นี้จะทำให้เข้าใจเส้นทางชีวิต การให้ความหมายต่อความชราภาพและการใช้ชีวิตของผู้สูงอายุให้ดำที่ชัดเจนมากขึ้น

2.2 การศึกษาเกี่ยวกับไทดำในเรื่องพิธีกรรมและความเชื่อ

คติความเชื่อของคนไทเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อถือผีและขวัญเป็นความเชื่อที่ตกทอดมาถึงกลุ่มคนไทแทบจะทุกกลุ่ม ความเชื่อพื้นฐานเหล่านี้พัฒนามาและดำรงอยู่มาพร้อมกับวัฒนธรรมของคนไท ความเชื่อเรื่องผีจึงเป็นสิ่งที่สร้างความ เป็นปึกแผ่นให้กับชุมชนและสังคมในระดับพื้นฐาน และสร้างความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (รัตนพร, 2540) ความเชื่อดั้งเดิมเกี่ยวกับผีทำหน้าที่เป็นพลังกำกับเครือข่ายทางสังคมและยังฝังรากลึกอยู่ในจิตสำนึกของชุมชน โดยวัฒนธรรมไทดำมีกลไกหลายระดับในการรักษาความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนภายในพรมแดนทางชาติพันธุ์ของตน ภายใต้อุดมการณ์ความเป็นพวกเดียวกัน แต่กลไกที่เข้มแข็งที่สุดของไทดำคือการนับถือผีบรรพบุรุษและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นวัฒนธรรมที่เป็นรากแก้วของชาวไทดำทั้งระบบสังคม (สุมิตรและคณะ, 2521)

ในโลกทัศน์ของคนไทดำความคิดเรื่องผีเดียวกัน กลายเป็นสัญลักษณ์ร่วมกันที่สำคัญและใช้จัดลำดับความสัมพันธ์ของเครือญาติแบบฝ่ายเดียว โดยเน้นการสืบเชื้อสายหรือนับญาติฝ่ายพ่อเป็นหลัก การสืบผีผ่านฝ่ายผู้ชาย บทบาทของผู้ชายจะมีมากกว่าผู้หญิง โดยผู้หญิงแต่งงานไปแล้วจะเข้าไปนับถือผีพ่อแม่ของฝ่ายสามี ความเป็นชุมชนของไทดำไม่ได้ยึดโยงกับดินแดนแต่สัมพันธ์กับระบบเครือญาติผ่านการสืบสายโลหิตและการแต่งงาน ความเป็นลูกสะใภ้ น้องสะใภ้ พี่สะใภ้ และหลานสะใภ้ ได้รวมไว้ภายใต้ระบบของความเป็นญาติพี่น้อง การถือผีเดียวกัน ในชุมชนไทดำมีการจัดลำดับชั้นทางสังคมผ่านวงศ์ตระกูลเช่น

ผู้ดำหรือผู้ท้าวซึ่งเป็นผู้สืบเชื้อสายเจ้าปกครองสมัยก่อน กับผู้น้อยที่เกิดในตระกูลสามัญชนธรรมดา พิธีกรรมจึงแตกต่างกัน และไม่ปฏิบัติด้วยกัน (มยุรี, 2521) ความเชื่อผีบรรพบุรุษของชาวไทดำหรือลาวโซ่งมีความเกี่ยวข้องกับกรอบคิดทางสังคมและวัฒนธรรมที่ถ่ายทอดและสืบทอดมาจากอดีตได้อย่างชัดเจน ที่สามารถเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่สังคมไทดำอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งการป้องกันการเปลี่ยนแปลงหรือการยอมรับนับถือผีหรือวัฒนธรรมความเชื่ออื่น ๆ ที่ตัดขาดจากผีบรรพบุรุษ ดังจะเห็นได้ว่า ไทดำไม่อาจเปลี่ยนแปลงการนับถือผีบรรพบุรุษได้ สถานการณ์ดังกล่าวนี้ทำให้เกิดทางเลือกในความเชื่อเพื่อใช้เป็นเครื่องมือสำหรับคนในชุมชนใช้แก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิต สามารถยืนหยัดอยู่ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงทางสังคมวัฒนธรรม กระแสโลกาภิวัตน์ที่เกิดขึ้นอย่างมั่นคงและมีพลัง (เรณู, 2558)

ดังนั้น พิธีกรรมของชาวไทดำสะท้อนให้เห็นโครงสร้างทางสังคมที่ปรากฏ การผสมผสานระหว่างวิถีแบบพุทธศาสนาและพิธีกรรมความเชื่อดั้งเดิมที่ยึดโยงกับความเชื่อเรื่องการนับถือผี การบูชาบรรพบุรุษผ่านการจัดลำดับชั้นโดยวิถีปฏิบัติบางอย่างของชาวไทดำมีความคล้ายคลึงกับคนจีนและคนลาวในภาคอีสานที่ยึดมั่นในประเพณีวัฒนธรรมอย่างมากในฐานะของบทบาทหน้าที่ที่มีต่อครอบครัวและชุมชน รวมทั้งการแสดงให้เห็นความกตัญญูต่องานบุญต่อบรรพบุรุษความเป็นหนึ่งเดียวกันของชุมชนและการดำรงไว้ซึ่งสถานภาพศักดิ์ศรีของวงศ์ตระกูล รวมถึงการดำรงไว้ซึ่งขนบธรรมเนียมประเพณี (วาสนา, 2528) สิ่งที่น่าสนใจคืองานศึกษาเกี่ยวกับพิธีกรรมที่เป็นศูนย์กลางอัตลักษณ์ตัวตนของชาวไทดำที่ชัดเจนที่สุดกลับไม่ถูกเชื่อมโยงกับภาพลักษณ์หรือตัวตนของผู้สูงอายุในชุมชนไทดำ ที่เป็นเสมือนผู้รักษาและสืบทอดประเพณีวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์ที่เข้มแข็งและมั่นคงซึ่งเป็นประเด็นหลักของผู้เขียนบทความชิ้นนี้

3. ระเบียบวิธีในการศึกษา: การทำความเข้าใจผู้สูงอายุผ่านเรื่องเล่า

ในบทความชิ้นนี้ ผู้เขียนบทความมองว่าเรื่องเล่าคือรูปแบบของการเล่าเรื่องราวทางสังคมวัฒนธรรม บทบาททางสังคมสามารถแสดงผ่านเรื่องเล่า อีกทั้งเรื่องเล่าสามารถสะท้อนตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมรวมทั้งประสบการณ์ชีวิตในช่วงเวลาที่หลากหลายและไม่ต่อเนื่อง ภายใต้วิธีวิทยาของการศึกษาเรื่องราว

ชีวิตของผู้สูงอายุไทดำผ่านเรื่องเล่า ดังเช่น นภาพรณ ะหวานนท์ (2550) ได้อธิบายวิธีการนี้ว่า คือกระบวนการเข้าถึงความหมายของประสบการณ์ชีวิต จากการศึกษาวิธีคิด การนิยามหรือการให้ความหมาย ซึ่งถือว่าเป็นกระบวนการทัศน์สร้างสรรค์สังคมที่เน้นการตีความและการให้ความหมายกับเรื่องราวต่าง ๆ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน เรื่องเล่าของประสบการณ์จึงนำเสนอผ่านรูปแบบการเล่าเรื่องราวเกี่ยวกับชีวิตสู่การวิเคราะห์บริบททางสังคม ซึ่งเรื่องเล่าที่นำเสนอเป็นสิ่งที่ถูกถ่ายทอดโดยปัจเจกบุคคลที่มีประสบการณ์แตกต่างกันและมีตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมที่แตกต่างกัน โดยผู้ศึกษาใช้วิธีการสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม มีการคัดเลือกผู้ให้ข้อมูล โดยเริ่มจากการสัมภาษณ์แบบไม่เป็นทางการกับกลุ่มผู้สูงอายุในครั้งแรก เพื่อดูคุณสมบัติและคุณลักษณะของผู้ให้ข้อมูลที่มีความน่าสนใจ เช่น ผู้สูงอายุที่มีบทบาทสำคัญในเชิงวัฒนธรรมและพิธีกรรมความเชื่อ และผู้สูงอายุทั่วไปที่ไม่ได้มีบทบาทในทางพิธีกรรม ผู้สูงอายุที่เป็นผู้ชายและผู้หญิงเพื่อให้เห็นมุมมองที่อาจแตกต่างกัน ผู้สูงอายุที่มีสถานภาพแตกต่างกันเช่น แต่งงาน เป็นหม้าย อยู่คนเดียวหรืออยู่กับลูกหลาน รวมทั้งผู้สูงอายุที่ดำรงสถานะเป็นเจ้าของที่ดิน หรือเจ้าของบ้าน หรือภรรยาผู้เป็นนางเจ้าเสื่อหรือเจ้าของบ้านที่ทำหน้าที่ในการเป็นศูนย์กลางของครอบครัว โดยคัดเลือกผู้ให้ข้อมูลเป็นกรณีศึกษาเชิงลึกผ่านเรื่องเล่าประสบการณ์ชีวิตของผู้สูงอายุจำนวนทั้งหมด 4 ท่าน

4. ข้อค้นพบ

ในส่วนนี้ผู้เขียนจะแสดงให้เห็นบริบทชุมชนไทดำ วิธีชีวิตของชาวไทดำที่ผูกโยงอยู่กับเพศสภาพ เช่น ความเป็นผู้ชาย ผู้หญิง ตำแหน่งแห่งที่ของครอบครัว เช่น ความเป็นลูกคนโต ความเป็นลูกสะใภ้ ความเป็นผู้อาวุโสของครอบครัว รวมถึงความเชื่อในเรื่องของผี วิญญาณบรรพบุรุษ ความเชื่อเรื่องขวัญ พิธีกรรมที่สำคัญในชีวิตของชาวไทดำ เพื่อให้เข้าใจโลกทัศน์และการปฏิบัติของชาวไทดำที่สะท้อนให้เห็นการหล่อหลอมทางวัฒนธรรมผ่านการให้ความหมายเกี่ยวกับชีวิตและความตายของชาวไทดำ โดยสังเขปจากนั้นจึงจะเป็นการเชื่อมโยงกรณีศึกษาผ่านเรื่องเล่าของผู้สูงอายุไทดำจำนวน 4 ท่านเพื่อให้เข้าใจชีวิตและประสบการณ์ที่มีความเฉพาะบุคคลมากขึ้นโดยเลือกผู้สูงอายุไทดำทั่วไปและผู้สูงอายุไทดำที่ทำหน้าที่ทางพิธีกรรม

4.1 บริบทของชุมชนไทดำ: ความเป็นลูกชาย ลูกสาว ชีวิต ความตาย และการสืบผี

4.1.1 “สืบหล้ากำผี ไปเฮือนหน้าหาเฮือนใหม่” : หน้าที่ของลูกชาย และลูกสาวในวัฒนธรรมไทดำ

ความเป็นครอบครัวของชาวไทดำหรือลาวโซ่งยึดโยงกับความเชื่อเรื่องผี การสืบเชื้อสายตระกูล ครอบครัวหรือเครือญาติ ภายใต้คำเรียกที่แสดงถึงความเป็นพี่น้องหรือเครือญาติเดียวกันว่า “สิ่ง” หรือ “ชิง” ดังนั้นความเป็นชุมชนไทดำหรือโซ่งจึงไม่ได้ยึดโยงกับลักษณะทางกายภาพของพื้นที่ ภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านแต่ถูกเชื่อมโยงกับสำนักทางชาติพันธุ์และวิญญาณแห่งบรรพบุรุษที่มีร่วมกัน แม้ว่าในปัจจุบันการแต่งงานระหว่างคนไทดำกับคนต่างเผ่าหรือคนข้างนอกจะเพิ่มมากขึ้นและมีการเปลี่ยนแปลงไปใช้นามสกุลแบบไทยมากขึ้น แต่ในขณะเดียวกันการสืบเชื้อสายผ่านทางลูกชายทำให้ตระกูลหรือนามสกุลดั้งเดิมยังคงดำรงอยู่และสามารถเชื่อมโยงวงศ์วานตระกูลของตนเองได้

ในชุมชนไทดำบ้านเกาะแรด ตำบลบางปลา อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม ชื่อตระกูลของคนไทดำมักจะมีคำนำหน้าชื่อสกุลว่าเพชร เช่น เพชรแอน เพชรม่อม เพชรรุณ เพชรเกลอ เพชรเอี้ยและเพชรยวน เป็นต้น สะท้อนว่าบรรพบุรุษของพวกเขามาจากจังหวัดเพชรบุรี ในขณะที่ชุมชนไทดำบ้านหัวถนน ตำบลดอนพุทรา อำเภอดอนตูม นิยมนำชื่อบรรพบุรุษต้นตระกูลมาตั้งข้างหน้าและด้านหลังตามด้วยชื่อหมู่บ้านที่อพยพมา เช่น นามสกุลออเขาย้อย เอี้ยะตาช้าง หรืออินทร์เขาย้อย ก็มาจากชื่อของตาอ อตาเอี้ยะ ตาอินทร์ที่มาจากบ้านตาช้างและบ้านเขาย้อย เป็นต้น ความสัมพันธ์ของกลุ่มคนไทดำจึงมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในระดับชุมชนหมู่บ้าน รวมถึงชุมชนไทดำในจังหวัดอื่น ๆ ที่อยู่ใกล้เคียง อาทิเช่น จังหวัดนครปฐม สุพรรณบุรี กาญจนบุรีและราชบุรี เป็นต้นที่เกิดจากการอพยพตั้งถิ่นฐานและการแต่งงานระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์

การสืบผีหรือสืบหล้ากำผีของชาวไทดำมีการสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยโบราณ โดยการสืบผีตามความเชื่อดั้งเดิมจะสืบทอดโดยลูกชายคนใดคนหนึ่งของบ้าน อาจเป็นลูกชายคนโต คนกลางหรือคนสุดท้องก็ได้ แต่ลูกชายคนนั้นต้องอยู่กับพ่อแม่โดยมากจะเป็นลูกชายคนเล็กที่แต่งงานออกเรือนเป็นคนสุดท้ายและอยู่กับพ่อแม่ หากลูกชายคนโตแต่งงานก็จะแยกครัวเรือนออกไป ลูกชายที่

อยู่กับพ่อแม่ นอกจากการดูแลทรัพย์สินสมบัติของครอบครัวแล้วก็ยังต้องทำหน้าที่ดูแลวิญญาณของพ่อแม่บรรพบุรุษเมื่อท่านล่วงลับไปแล้วด้วย พิธีกรรมจึงเป็นเหมือนศูนย์กลางที่รวบรวมสมาชิกที่กระจัดกระจายให้มาอยู่ร่วมกันในพิธีกรรมสำคัญของครอบครัว โดยเฉพาะ การเสนเรื่อนเพื่อเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษในบ้านหลักของพ่อแม่เป็นสิ่งที่ละเลยหรือไม่กระทำไม่ได้ ดังเช่นลุงต่างได้สะท้อนต่อเรื่องดังกล่าวว่า “ผมอยู่บ้านใหญ่ (บ้านหลักของพ่อแม่) ปาดตงผมเป็นคนทำให้พ่อแม่ผม ถ้าผมตายลูกชายผมต้องมาทำให้ผม เขาก็จะต้องมาสืบผีต่อจากผมถึงเทศกาล สงกรานต์ มีงานเสนเรื่อนลูก ๆ ผมก็กลับมาที่หนึ่งมาร่วมงานและมาเยี่ยมพ่อแม่” (ลุงต่าง ออเขาย้อยอายุ 87 ปี บ้านหัวถนน, สัมภาษณ์)

ความเชื่อเกี่ยวกับลูกผู้ชายหรือหลานชายที่สามารถสืบผีต่อจากพ่อแม่ ในขณะที่ผู้หญิงสืบผีไม่ได้นั้น เพราะในอดีตผู้หญิงมักจะแต่งงานและนิยมแต่งงานกับชนเผ่าไทดำเหมือนกัน เมื่อแต่งงานแล้วก็ต้องออกรเือนไปอยู่กับผู้ชายหรือนับถือผีฝ่ายชาย ทำให้บทบาทหน้าที่สำคัญในพิธีกรรมนับถือผีจึงตกเป็นของฝ่ายชาย ในการทำหน้าที่สืบผีและการเป็นเจ้าเลื้อ ส่วนภรรยาของลูกชายที่ทำหน้าที่ดังกล่าวก็จะได้รับการเรียกว่านางเจ้าเลื้อซึ่งก็จะมีบทบาทสำคัญในการดูแลบ้านใหญ่หลังจากสามีเสียชีวิตในฐานะผู้อาวุโสของบ้าน โดยมีลูกชายตัวเองทำหน้าที่เป็นเจ้าเลื้อต่อจากสามี ดังนั้นพ่อแม่ชาวไทดำจึงให้ความสำคัญกับลูกชายมากกว่าผู้หญิง ทั้งในแง่ของการใช้ชีวิต การศึกษาและการทำงาน เพราะลูกชายจะต้องเป็นผู้สืบผีและมีบทบาทสำคัญในพิธีกรรมเสนเรื่อนดังที่คุณยายเสริม ขวบ้านเกาะแรตอธิบายว่า “ลูกหลานต้องสืบผีกันหมด ลูกชายคนโตผู้ชาย ถ้าไม่มีลูกชายก็เอาหลานชาย โดยเอาลูกชายของลูกสาวมาสืบต่อไปอีก มีหลานมีเหลนผู้ชายก็สืบต่อได้” (คุณยายเสริม เพชรม่อม อายุ 85 ปี ขวบ้านเกาะแรต, สัมภาษณ์)

ในกรณีที่ครอบครัวใดมีแต่ลูกสาวไม่มีลูกชายที่จะทำการการสืบผีก็จะต้องรอคอยจนกว่าลูกสาวจะแต่งงานและให้กำเนิดลูกชาย ซึ่งลูกชายของลูกสาวซึ่งมีฐานะเป็นหลานชายสามารถที่จะมาสืบผีต่อแทนได้ในอนาคต หรือชาวไทดำที่ไม่มีลูกสืบสกุลของตัวเองอาจจะใช้วิธีการขอลูกชายของญาติมาเป็นบุตรบุญธรรมเพื่อทำหน้าที่สืบผีต่อก็ได้ โดยจะต้องมีการบอกกล่าวกับผีเรือนเสมอ

ว่าจะให้ใครทำหน้าที่ในการสืบต่อต่อไป ความเชื่อเรื่องผีเป็นเสมือนหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจของครอบครัวชาวไทดำและป้องกันบุคคลภายนอกกลุ่ม ดังจะเห็นได้จากการที่จะต้องบอกกล่าวผีเรือนเสมอเมื่อมีคนนอกเข้ามาในบ้าน เช่น การเลี้ยงสุราให้แขกก็จะต้องรินแบ่งเหล้าให้ผีเรือนก่อน หรือหากมีคนมาพักอาศัยที่บ้านก็ต้องบอกกล่าวผีเรือนให้ทราบ หรือคนจะเข้าไปในห้องผีเรือนหรือตะล่อห้อง (ห้องของผีบรรพบุรุษในบ้าน) ก็ต้องบอกกล่าวผีเรือนให้ทราบ เพราะอาจจะทำให้ผีเรือนไม่พอใจและนำมาซึ่งโรคร้ายความเจ็บป่วยรวมถึงอันตรายของสมาชิกในครอบครัวได้

4.1.2 ขวัญ: ชีวิตและความเจ็บป่วยในโลกทัศน์ของผู้อาวุโสไทดำ

ในสังคมของชาวไทดำนั้น ประเพณีและพิธีกรรมที่สำคัญของชาวไทดำมักจะเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับเปลี่ยนผ่านของชีวิต อาทิเช่น งานศพ งานเสนเรือน งานแต่งงาน พิธีเสนกินปางหรือเสนปางตัว ซึ่งทั้งหมดถือเป็นพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับเครือญาติ การให้ความเคารพต่อผีบรรพบุรุษและการบำรุงรักษาขวัญของผู้มีชีวิตอยู่ให้มีความเข้มแข็งและสามารถดำรงอยู่ได้อย่างปกติดังเช่นผู้อาวุโสไทดำให้ความคิดเกี่ยวกับเรื่องขวัญว่า “ขวัญไม่เคยแก่ มีแต่อ่อนแอกับเข้มแข็ง ถ้าขวัญยังดีก็ยังสามารถทำงานได้ ทำอะไรก็ได้ ถ้าไม่มีขวัญก็เคลื่อนไหวไม่ได้ อาจเจ็บป่วยและอาจตายได้” (ลุงต่าง ออเขย้อย อายุ 87 ปี บ้านหัวถนน, สัมภาษณ์)

ชาวไทดำมีความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องขวัญว่าเป็นสิ่งที่อยู่ในส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ขวัญที่ดีและขวัญที่ไม่ดีย่อมส่งผลกระทบต่อร่างกายและจิตใจที่นำไปสู่ความเจ็บป่วยได้ อาทิเช่น หากขวัญร้ายหรือขวัญไม่อยู่กับเนื้อกับตัวที่นำไปสู่ความเจ็บป่วย มีความเกี่ยวพันกับเรื่องของผี ความเชื่อเหล่านี้ยังคงอยู่ในวิถีชีวิตของชาวไทดำ เมื่อเวลาเจ็บป่วยไม่สบายก็จะต้องไปทำการเปงขวัญกับหมอเปงขวัญหรือแม่หมอซึ่งส่วนใหญ่มักจะเป็นผู้สูงอายุเพื่อทำให้ขวัญดีขึ้น ในความเชื่อของกลุ่มชนไทดำ มองว่าขวัญมีความสัมพันธ์กับร่างกาย ถ้าขวัญดีร่างกายก็จะแข็งแรง หากขวัญไม่อยู่กับเนื้อกับตัวหรือขวัญหนีดีฝ่อร่างกายก็จะอ่อนแอ ดังนั้นต้องมีการเชิญขวัญเรียกขวัญให้กลับคืนมาสู่ร่างกาย ในโลกทัศน์ของชาวไทดำ มีความเชื่อเกี่ยวกับการเสนให้ตัวเองเพื่อต่ออายุหรือสะเดาะเคราะห์ รวมทั้งยังมีความเชื่อที่ว่าถ้าเกิดเป็นไทดำจะต้องทำให้ได้สักหนึ่งปาง ดังนั้นเมื่อชาว

ไทดำมีอายุมากลูกหลานก็จะทำพิธีเสนตัวหรือเสนปางตัวให้เพื่อว่าเวลาตายจะสามารถไปเฝ้าแผ่นดินเฝ้าเทวดาได้ ลูกหลานบางคนก็นิยมทำให้พ่อแม่ตัวเองเพื่อให้สุขภาพร่างกายแข็งแรงขึ้นและความเจ็บป่วยหายไป ดังที่ลุงต่างอธิบายเรื่องนี้ว่า “เสนตัวถ้าคนไหนไปถูกเคราะห์ถูกไม่ดี จะแก้ไข แก้เคราะห์ ไปต่ออายุ ต้องไปเสนตัวก่อน เสนต่อเงาหัว เสนต่ออายุ อานาม เสนตัวเขามีหมอเสนตัวเป็นคนทำพิธี เขาก็เรียนเป็นหมอเสนตัวอีกแบบหนึ่ง คนไทดำมีคำกล่าวว่าเกิดมาเป็นคนอย่างไทดำ ให้ได้สักปางหนึ่ง เสนตัวแบบดั้งเดิมตั้งแต่ปู่ตายาย เขาเรียกว่าทอดกฐินไปทีหนึ่ง ต่ออายุให้ตัวเอง” (ลุงต่าง ออเขาย้อย อายุ 87 ปี หมอเสนบ้านหัวถนน, สัมภาษณ์)

ดังนั้นเมื่อเกิดภาวะของความไม่ปกติหรือที่หมอขวัญมักเรียกว่า “ขวัญไม่อยู่กับเนื้อกับตัว” ที่เกิดจากอุบัติเหตุ ภาวะความเจ็บป่วย อำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติที่กักเอาไว้หรือดึงเอาไว้หรือเข้าร่วมในพิธีกรรมบางอย่าง สามารถทำให้ขวัญอ่อนแอและหลุดลอยออกจากร่างกายได้ ส่งผลให้สภาวะของร่างกายไม่อ่อนล้าจนสมบูรณ์เหมือนเก่า ตัวผอม ตัวเหลือง มีอาการป่วยตลอดทั้งปี ไม่มีเรี่ยวมีแรง รู้สึกว่าขาหนักก้าวไม่ออกและเดินไม่สะดวก เดินไปไหนก็เหนื่อยง่าย รู้สึกร้อนหนาวเป็นไข้ ต้องนอนป่วยอยู่บนเตียง จึงต้องมีการเรียกขวัญให้กลับมาอยู่กับตัวและดักไม่ให้ขวัญเดินทางไปไหนอีก เพื่อให้คนเจ็บป่วยสุขภาพไม่ดีแข็งแรงมากขึ้น ส่วนมากจะเป็นพิธีกรรมที่ลูกหลานมักทำให้กับผู้อาวุโสในบ้านของตัวเองเป็นหลัก หรือในกรณีพิธีกรรมที่ว่าด้วยเรื่องของความตาย ในพิธีศพจะต้องมีพิธีกรรมเกี่ยวข้องกับขวัญที่ต้องทำให้กับผู้ที่เข้าร่วมในพิธีกรรมเช่น การสู่ขวัญ การช้อนขวัญ และการเรียกขวัญ ให้กับคนที่ทำหน้าที่หามศพช่วยหมอเขย ญาติพี่น้องของผู้เสียชีวิตหรือคนที่ร่วมงาน เป็นต้น

4.1.3 พิธีกรรมความตายของไทดำ: เมื่อการตายไม่ใช่การสิ้นสุดแต่คือการเดินทาง

พิธีกรรมว่าด้วยความตายของชาวไทดำมีความสลับซับซ้อนและมีพิธีกรรมที่เป็นขั้นเป็นตอนเกี่ยวข้องกับลักษณะของการตาย ช่วงอายุ ความอาวุโสของผู้ตายรวมถึงเพศสภาพของผู้ตายว่าเป็นผู้ชายหรือผู้หญิง อีกทั้งการประกอบพิธีกรรมจะทำโดยผู้ประกอบพิธีกรรมที่เรียกว่า “หมอเขยหรือเขยกก”

ซึ่งทำหน้าที่ส่งวิญญาณของคนตายให้เดินทางกลับบ้านหรือโลกหน้าอย่างมีความสุขและส่งผลต่อลูกหลานญาติพี่น้องที่ยังอยู่ให้มีความสุขด้วย ชาวไทดำและลาวโซ่งในหมู่บ้านห้วยถนนและบ้านเกาะแรด ยังคงรักษาประเพณีวัฒนธรรมแบบการทำศพแบบไทดำเอาไว้แม้ว่าจะมีการผสมผสานการจัดงานและพิธีกรรมแบบชาวไทยพุทธบ้างก็ตามในปัจจุบัน ที่สำคัญความตายสัมพันธ์กับช่วงอายุ หากเป็นความตายของผู้อาวุโสที่มีอายุมากและได้รับการเคารพนับถือของคนในชุมชน พิธีกรรมความตายก็มีความสลับซับซ้อน รวมถึงสัญลักษณ์ต่างๆที่ใช้ในพิธีกรรมเช่น หอแก้วหรือเรือนแก้ว สำหรับผู้สูงอายุที่มีอายุตั้งแต่ 70 ปีขึ้นไป ซึ่งจะถูกตกแต่งประดับประดาอย่างวิจิตรสวยงามให้สมกับความตายที่เป็นนิรันดร์และการเดินทางครั้งสุดท้ายของชีวิต

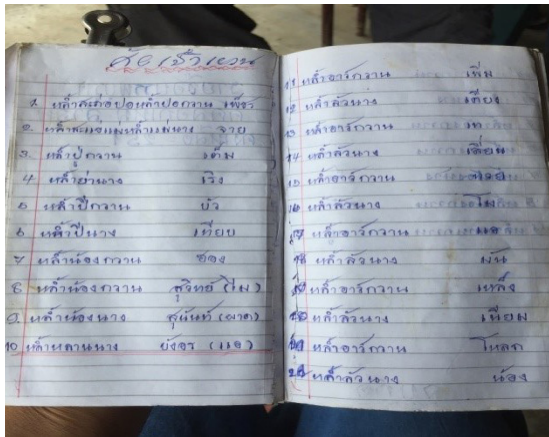
ภาพที่ 1 หอแก้วที่ยังไม่ตกแต่ง ที่สร้างโดยลุงต่าง ออเขาย้อย ถ่ายภาพโดยรัฐฉนิ สิงห์กุล

นอกจากนี้ชาวไทดำยังมีความเชื่อว่าเมื่อตายไปแล้ววิญญาณของผู้ตายจะเดินทางกลับไปหาบรรพบุรุษของตนเองรวมทั้งการไปเข้าเฝ้าพระยาแถนบนเมืองฟ้า การจะเดินทางได้จึงต้องมีผู้บอกทางหรือนำทางวิญญาณ โดยการบอกทางเดินทางด้วยภาษาไทดำที่มีความยาวมากซึ่งจะเกี่ยวข้องกับการใช้ชีวิตของผู้ตาย การสรรเสริญคุณงามความดีของผู้ตาย การใช้ชีวิตทางโลกที่ทำหน้าที่สิ้นสุดและเดินทางไปสู่ดินแดนแห่งความตาย ซึ่งเริ่มต้นจากบ้านของตัวเองไปตามจังหวัดต่าง ๆ ของประเทศไทยจนถึงเมืองแถน (เวียตนาม) การบอกทางสะท้อนความรู้สึกของคนไทดำที่มีความผูกพันกับรากเหง้าที่มาของบรรพบุรุษซึ่งพวก

เขายังคงระลึกถึงถิ่นฐานบ้านเดิมของบรรพบุรุษอยู่เสมอแม้จะอพยพโยกย้ายมาอยู่ที่ประเทศไทยมาหลายร้อยปีแล้วก็ตาม ดังนั้นความตายสะท้อนให้เห็นการเดินทางและสภาวะของการเปลี่ยนผ่านของร่างกายและวิญญาณของผู้ล่วงลับ ตอนที่เอาศพใส่โลงตั้งอยู่ที่บ้าน ศพจะถูกเรียกว่า “ขอน” คนไทดำจึงมักเรียกว่า “หามขอนไปป่าเหว” เมื่อมีการเคลื่อนศพออกจากบ้าน หลังจากผ่านพิธีกรรมเผาร่างแล้วผู้ตายจึงจะมีสถานะกลายเป็นผี แต่ยังไม่ใช่ผีบรรพบุรุษ ต่อเมื่อได้มีการเชิญผีขึ้นเรือนแล้วจึงจะเรียกว่าวิญญาณบรรพบุรุษ วิญญาณพ่อแม่หรือผีบ้านผีเรือนมาขึ้นเรือนอีกต่อหนึ่ง เมื่อประกอบพิธีเผาศพเสร็จสิ้นแล้วก็ถือว่าเสร็จพิธีเกี่ยวกับร่างกายของผู้ตาย ญาติพี่น้องของคนตายเขาก็จะปล่อยทิ้งไว้รอประมาณสัก 3 สัปดาห์หรือ 1 เดือนไปแล้ว จึงจะมีการเชิญหมอเขามาเรียกเชิญวิญญาณขึ้นบ้านแล้วก็มีพิธีจัดเลี้ยงกันอีกครั้งหนึ่งที่เรียกว่าการเอาผีหรือวิญญาณพ่อแม่ขึ้นเรือน หลังจากนั้นวิญญาณเหล่านี้จึงกลายเป็นผีดีที่อยู่กับลูกหลานในห้องของบ้านที่จัดไว้เป็นพิเศษที่สะท้อนให้เห็นการเดินทางในโลกหลังความตายและการมาร่วมกับครอบครัวอีกครั้งในสถานะของวิญญาณ บรรพบุรุษและลูกหลานจะต้องทำการเซ่นไหว้ผีบรรพบุรุษเป็นประจำเพื่อให้ช่วยดูแลรักษาครอบครัวโดยสมาชิกในครอบครัวจะจัดพิธีเซ่นเรือนหรือเลี้ยงผีเรือนเมื่อมีความพร้อมโดยจะมีการเชิญวิญญาณบรรพบุรุษมากินอาหารและอ่านรายชื่อบรรพบุรุษในสมุดที่จดรายชื่อบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้วที่เรียกว่า ปืผีเหือน

4.2 เรื่องเล่า: การเดินทางและความหมายต่อความชราภาพ

ในส่วนนี้ผู้เขียนบทความใช้ตัวอย่างประสบการณ์ของผู้สูงอายุชายและหญิงบ้านหัวถนน ตำบลดอนพุทรา อำเภอดอนตูมและบ้านเกาะแรด ตำบลบางปลา อำเภอบางเลน จังหวัดนครปฐม ที่มีเรื่องราวชีวิตของผู้สูงอายุชายและหญิงที่น่าสนใจและสามารถให้ภาพชีวิตและประเด็นสำคัญของการวิเคราะห์ได้ จำนวน 4 ท่าน โดยเรื่องเล่าทั้งหมด 4 เรื่อง ประกอบด้วย *เรื่องแรก* เป็นเรื่องของผู้สูงอายุชายที่ทำหน้าที่ในการสืบผีและบทธาทางพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผีและขวัญ *เรื่องที่สอง* เป็นเรื่องของผู้สูงอายุหญิงที่ทำหน้าที่สืบต่อพิธีกรรมเกี่ยวกับขวัญที่ทำให้รู้สึกตัวเองยังไม่แก่และมีพลังเช่นเดียวกับวัยหนุ่มสาว *เรื่องที่สาม* เป็นเรื่องของชายสูงอายุที่ออกเดินทางจากบ้านไปหางานทำและกลับมาทำหน้าที่

ภาพที่ 2 ป้ายผีเขียน รายชื่อบรรพบุรุษของคุณลุงคำนึ่ง ถิ่นวังหม่อม ภาพโดย นัฐวุฒิ สิงห์กุล

ภาพที่ 3 เสื้อฮีสำหรับใส่ทำพิธี ถ่ายภาพโดย นัฐวุฒิ สิงห์กุล

สืบผีและช่วยเหลือชุมชนในพิธีกรรมความตายจนเป็นผู้เชี่ยวชาญ *เรื่องสุดท้าย* เป็นเรื่องของผู้หญิงสูงอายุไทดำที่ทำหน้าที่ตามบทบาทของผู้หญิงไทดำ แต่งงาน มีลูกสืบผีตามฝ่ายสามีและร่วมในกิจกรรมของชุมชนไทดำในพิธีกรรมต่าง ๆ รวมทั้งการจัดเตรียมสิ่งของไว้สำหรับการเดินทางอันเป็นนิรันดร์ในช่วงสุดท้ายของชีวิต โดยเรื่องเล่าดังกล่าวสะท้อนให้เห็นประสบการณ์ 2 ส่วนคือ ประสบการณ์ ร่วมกันของผู้สูงอายุในมิติจิตวิญญาณและความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผีบรรพบุรุษ การสืบผี การเลี้ยงผีและประสบการณ์เฉพาะเชิงพิธีกรรมซึ่งผู้สูงอายุบางคนทำหน้าที่เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อของชาวไทดำ

ภาพที่ 4-5 หมอเสนาทำพิธีเสนาเรือนที่ตะล่อห้องหรือห้องผีเรือนบ้านหัวถนน
วันที่ 19 กุมภาพันธ์ 2560 ถ่ายภาพโดยนัฐภูมิ สิงห์กุล

4.2.1. ผู้สูงอายุ: ชีวิตภายใต้เงาเสื้อ การสืบผีและผู้ประกอบพิธีกรรม ลูกหลานไทดำ : ลูกชายคนหนึ่งมีหน้าที่ต้องสืบผี

ลุงต่าง ออเขาย้อย หมอเสนาชราและอดีตผู้ใหญ่บ้านหัวถนน แม้ว่าลุงต่างจะอายุ 80 กว่าปีแล้วแต่ท่านยังเดินได้กระฉับกระเฉงคล่องแคล่วโดยไม่ต้องใช้ไม้เท้าช่วยพยุง ลุงต่างคือชายชราผู้ที่อยู่เพียงลำพัง เนื่องจากภรรยาของคุณลุงต่างเพิ่งเสียชีวิตได้ประมาณ 5 ปี ปัจจุบันนี้ลุงต่างอาศัยอยู่บ้านไม้สองชั้นใต้ถุนโล่งเพียงลำพัง ซึ่งอาณาบริเวณของบ้านมีพื้นที่ขนาดใหญ่มาก ส่วนลูกสาวและลูกคนอื่น ๆ จะปลูกบ้านอยู่บริเวณใกล้เคียง คุณลุงต่างเล่าว่าพื้นเพดั้งเดิมของคุณลุงอพยพมาจากอำเภอเขาย้อย จังหวัดเพชรบุรี บรรพบุรุษของคุณลุงต่างมาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านหัวถนนตั้งแต่ประมาณช่วง พ.ศ. 2400 สมัยนั้นเป็น

ป่าและที่นายังไม่มีบ้านเรือนเยอะเหมือนสมัยนี้ คุณลุงต่างเกิดเมื่อ พ.ศ. 2472 ที่บ้านหัวถนน ลุงต่างเป็นลูกคนที่ 5 จากจำนวนพี่น้องทั้งหมด 10 คน ครอบครัวของคุณลุงประกอบอาชีพทำนาปลูกข้าวเป็นหลักและเป็นอาชีพที่ถ่ายทอดต่อกันมาตั้งแต่ครั้งบรรพบุรุษและเป็นหน้าที่ของคุณลุงต่างที่จะต้องช่วยเหลือพ่อแม่ในการทำนาและใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนแห่งนี้มาตั้งแต่เกิด แม้ว่าจะเริ่มมีค่านิยมของคนโตดำที่เริ่มอยากให้ลูกเรียนหนังสือสูง ๆ เพื่อรับราชการในสมัยนั้น แต่ด้วยฐานะทางบ้านที่ยากจน ทำให้คุณลุงต่างเรียนจบเพียงชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ที่โรงเรียนบ้านหัวถนน เนื่องจากครอบครัวไม่มีเงินจะส่งเสียให้เรียนในระดับสูง และครอบครัวของคุณลุงก็ไม่ค่อยสนับสนุนให้ลูกเรียนหนังสือในระดับสูง เพราะอยากให้ลูกทำไร่ทำนา พอช่วงอายุ 21 ปี คุณลุงต่างก็เข้ารับราชการทหารตามแบบลูกผู้ชายไทยทั่วไป หลังจากปลดประจำการก็มาแต่งงานมีครอบครัวพร้อมกับทำงานเป็นผู้ใหญ่บ้านหัวถนนซึ่งทำหน้าที่ทางการปกครองร่วมกับการเป็นหมอเสน่ห์ทำหน้าที่เชิงพิธีกรรมให้กับชุมชน

การเรียนรู้เป็นหมอเสน่ห์สู่ผู้ถ่ายทอดความรู้อย่าง

ลุงต่าง ออเขาย้อย เล่าว่าแม้ว่าลุงต่างเริ่มเป็นหมอเสน่ห์เต็มตัวในช่วงอายุ 28 ปี แต่ก่อนหน้านั้นในช่วงอายุ 17-18 ปี ลุงต่างก็ได้เรียนรู้พิธีกรรมเหล่านี้จากการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เช่น การร่วมพิธีกรรมเสนเรือนในชุมชน ต่อมาลุงต่างมาเรียนรู้อย่างจริงจังเกี่ยวกับพิธีกรรมเสนเรือนจากอาจารย์ปู่แถม จ้อยแพง โดยการขอยกครูกับอาจารย์ แล้วก็รับงานเกี่ยวข้องกับพิธีกรรมโตดำเรื่อยมา ไม่ว่าจะเป็นพิธีตาย งานเสนเรือน งานแบ่งขวัญ เสนกินปาง เสนเป่าปี เสนตั้งบั้ง เป็นต้น

คุณลุงต่างเล่าว่ากระบวนการเรียนเพื่อเป็นหมอเสน่ห์เรื่อนนั้น ผู้เรียนจะต้องเรียนด้วยปากเปล่ากับครูอาจารย์ โดยจะต้องมีการจำคำท่องที่เป็นภาษาไทย คำขนาดยาวได้อย่างแม่นยำและพูดได้อย่างคล่องแคล่ว ถ้าความจำดีก็ได้เร็วถ้าความจำไม่ดีก็จะช้าและใช้เวลาเรียนนาน เมื่อจำได้แล้วก็จะคัดลอกลงในหนังสือหรือสมุดจดซึ่งส่วนใหญ่จะคัดลอกมาจากต้นฉบับคำกล่าวของอาจารย์อีกทีหนึ่ง ลุงต่างบอกว่าเรียนคำกล่าวทุกอย่างแต่สุดท้ายเวลาที่จะเลือกประกอบพิธีกรรมหรือเป็นหมอจริง ๆ จะเลือกเอาเพียงอย่างเดียวคือเป็นหมอเสน่ห์เรื่อนและหมอปี่

ภาพที่ 6 คุณลุงต่าง ออเขาย้อย สาธิตการเป่าปี่ที่ทำพิธีร่วมกับหมอเมืองในการพิธีเสนตัว
ภาพโดยนัฐวุฒิ สิงห์กุล

ซึ่งทำหน้าที่ช่วยหมอเมือง ส่วนเรื่องการแบ่งขวัญ เสนปางตายพวกนี้ก็จะรู้
สามารถที่จะบอกกล่าวต่อคนอื่นได้ ลุงต่างบอกว่าพ่อแม่อยากให้เรียนเป็นหมอ
เสนและอยากให้สืบทอดเชื้อสายของตระกูลที่เคยเป็นมดหมอกก็เลยไปหาหมอ
อาวุโสหรือหมอรุ่นเก่าและจัดเตรียมเอาเหล้า หมากพลู ยาสูบไปขอยกครูเพื่อ
เป็นลูกศิษย์กับอาจารย์ จากนั้นก็เริ่มต้นไปเรียนกับครูจนสำเร็จและสืบทอดการ
เป็นหมอเสนจนปัจจุบันดังที่ลุงต่างเล่าว่า “คำว่าครูบาอาจารย์นี่นะ เขาไม่ใช่ว่า
เรียนเองเลย เขามีครูบาอาจารย์นะ ครูบาอาจารย์ที่ไหนที่มีอายุมากที่สุด เขาก็
ไปยกครูที่นั่น ยกครูกับผู้ที่มีอายุสูง ๆ 80-90 ปี มันเป็นอย่างนั้น ไปยกครูต่อมาก็
มาทำ เขามีตำรา เขามาท่องนี่ เขามาอ่านได้ ไม่ใช่ท่อง ๆ นะตำรา เขาท่อง
ตามตำราครูบาอาจารย์เขาว่า เขาไม่ได้เกี่ยวกับว่าอายุมากหรือน้อยจะเป็นหมอ
เสน มันอยู่ที่อาจารย์ที่เขาับถือ ครูของเขาทำให้คนยอมรับ เขามีครูของเขาที่
เขาไปเรียนมา” (คุณลุงต่าง ออเขาย้อย อายุ 87 ปี บ้านหัวถนน, สัมภาษณ์)

ปัจจุบันคุณลุงต่างยังคงทำพิธีกรรมเสนเรือนได้อยู่ เนื่องจากคุณลุงต่าง
แม้ว่าจะอายุถึง 87 ปีแล้ว แต่ก็ยังสามารถจดจำคำสวดในพิธีกรรมต่าง ๆ ได้
ทำให้ยังคงมีความเชี่ยวชาญและได้รับการยอมรับในเรื่องของพิธีกรรมและความ
สามารถในการท่องคาถาเชิญผีบรรพบุรุษ บทเช่นไหว้ในพิธีเสนเรือนด้วยภาษา

ไทดำได้อย่างแม่นยำและไม่หลงลืมและทำการถ่ายทอดความรู้ให้กับคนรุ่นใหม่ ที่สนใจในพิธีกรรมแสนเรือนและพิธีกรรมอื่นๆที่เกี่ยวข้องกับชาวไทดำ อย่างแปงขวัญ ช้อนขวัญ สู่ขวัญ เป็นต้น ลุงต่างพูดถึงหน้าที่ของตัวเองว่า “แปงขวัญเขา ให้ผมไปแปงขวัญให้ เขาเกิดอุบัติเหตุเกิดรถชน รถคว่ำ เขาก็จะมาตามพวกผม ไปแปงขวัญ แปงหมายถึงการทำใหม่ ทำให้มันดีขึ้นมา” (ลุงต่าง ออเขาย้อย อายุ 87 ปี บ้านหัวถนน, สัมภาษณ์)

คุณลุงต่างเน้นย้ำว่าประเพณีไทดำเป็นสิ่งที่ต้องรักษาไว้และปฏิบัติสืบต่อกัน หากเมื่อลุงต่างไม่อยู่บนโลกนี้แล้ว ลูกชายของลุงต่างก็จะขึ้นมาอยู่บนบ้านหลังใหญ่นี้แทนพ่อแม่ที่จากไปและจะทำหน้าที่ “สืบหล้าเลี้ยงผี” ต่อจากรุ่นพ่อแม่ ซึ่งถือว่าเป็นหน้าที่สำคัญของลูกชายในการสืบผีและถือผีดังที่ลุงต่างบอกว่า “ลูกต้องเอาไว้คนหนึ่ง ต้องสืบผี เลี้ยงผีพ่อแม่ ต้องอยู่บ้านของพ่อแม่” ปัจจุบันคุณลุงต่างยังคงทำหน้าที่ในการดูแลสืบบรรพบุรุษผีพ่อแม่และอาศัยหลับนอนในเรือนใหญ่ของพ่อแม่ตัวเอง นอกจากพิธีเลี้ยงสืบบรรพบุรุษครั้งใหญ่ที่เรียกว่าแสนเรือนแล้ว ในทุกรอบของเดือนจะต้องมีการเซ่นไหว้ก็จะจัดเตรียมอาหารเข้าไปเลี้ยงพ่อแม่ที่ตะล่อห้องหรือที่เรียกว่าการทำปาดตังทุกครั้งอย่างไม่ว่างเลย ดังที่ลุงต่างได้ย้ำถึงบทบาทหน้าที่ของตัวเองว่า “10 วันปาดตัง มีอาหารหวาน คาวเลี้ยงเขา 10 วันถึงจะทำที่ ปาดตัง ให้ผีปู่ย่าตายาย ผีพ่อแม่แม่มากิน ลุงทำตั้งแต่หนุ่มจนแก่เลย ผีพ่อแม่เรา ถ้าไม่เลี้ยงเขาแล้วเขาจะไปกินที่ไหน เขาอดอยาก เขามาหากิน เราก็จะเจ็บป่วย ไม่สบายได้” (ลุงต่าง ออเขาย้อย อายุ 87 ปี บ้านหัวถนน, สัมภาษณ์)

4.2.2. ผู้สูงอายุ: ชีวิตของผู้หญิงในทางพิธีกรรม

เกิดเป็นผู้หญิงไทดำ: แต่งงานแยกครอบครัว

คุณยายชอบ ทรพ พมดขราในวัยย่างเข้า 95 ปี ท่านเป็นลูกสาวคนโตในสมาชิกครอบครัวที่มีพี่น้องทั้งหมด 10 คน คุณยายชอบเป็นลูกคนที่ 3 ที่มีเชื้อสายครอบครัวที่เป็นมดและหมอแสน ทำให้คุณยายชอบได้ดำเนินตามแนวทางของการเป็นมดที่มีความสำคัญในทางพิธีกรรมความเชื่อของชาวไทดำ ในชีวิตครอบครัวคุณยายชอบพึ่งพิงเป็นคนมาจากจังหวัดเพชรบุรี เมื่อเป็นเด็กและยังไม่ได้แต่งงานก็ช่วยพ่อแม่ทำไร่ทำนา เลี้ยงวัวควาย ทำให้ไม่มีโอกาสในการเรียน

หนังสือ อ่านและเขียนไม่ได้มาก คุณยายชอบบอกว่าเมื่อก่อนไม่ได้สนใจเรียนรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ความเป็นมาและประเพณีวัฒนธรรมของคนไทดำ คุณยายเพิ่งจะเริ่มมาสนใจจริง ๆ ในช่วงที่เป็นมดแล้ว ชีวิตของคุณยายชอบในช่วงแรกจึงเป็นเหมือนภาพของการเปลี่ยนผ่านของผู้หญิงไทดำทั่วไปที่หากแต่งงานกับผู้ชายไทดำด้วยกันก็ต้องแยกครอบครัวออกไปจากพ่อแม่ของตนและนับถือผีตามฝ่ายสามี ในช่วงที่ยังไม่ได้แต่งงานคุณยายชอบก็ช่วยทางบ้านเลี้ยงวัวควายทำไร่ไถนา พออายุถึงช่วงแต่งงานก็แต่งงาน จึงได้แยกครอบครัวไปอยู่ที่บ้านของสามีที่เป็นชาวไทดำบ้านดอนขมิ้น ช่วงเวลาดังกล่าวจึงเป็นเสมือนช่วงของการใช้ชีวิตเพื่อดูแลครอบครัวของฝ่ายสามีจนกระทั่งถึงการเปลี่ยนแปลงของชีวิตคุณยายที่ต้องมารับมดมนต์เพื่อทำหน้าที่เป็นมดของชุมชนไทดำในเรื่องของพิธีกรรม

ภาพที่ 7 คุณยายชอบ หรพัพ กำลังเปิดตำราท่องบทเพลงขวัญ ถ่ายภาพโดย นัฐวุฒิ สิงห์กุล

จุดเริ่มต้นของการเข้าสู่การเป็นมด³

จุดเริ่มต้นของการเป็นมดของคุณยายชอบ ไม่ได้เกิดมาจากเรื่องของเชื้อสายของการเป็นหมอเสนาและมดอย่างเดียว อย่างที่คุณยายชอบบอกว่า ถ้ามดมนต์ไม่มาอยู่ด้วยก็เป็นไม่ได้ เนื่องจากในสมัยนั้นคุณยายไม่ได้เรียนหนังสืออะไร พอโตเป็นสาวอายุประมาณ 20 ปี คุณยายชอบก็แต่งงานออกเรือนไป ใน

ช่วงเริ่มต้นคุณยายชอบไม่คิดว่าตัวเองจะเข้ามาเป็นแม่มดหรือมด แต่เมื่อมดจะขอมายู่ด้วย ก็ไม่สามารถจะฝืนอะไรได้ คุณยายชอบบอกว่าเมื่อตอนที่มดจะขอมายู่ด้วย ตัวคุณยายรู้สึกว่าคุณแตกต่างจากคนอื่น ในช่วงอายุ 14-15 ปีที่กำลังแตกเนื้อสาว ซึ่งที่จริงจะต้องดูผิวพรรณเปล่งปลั่งผ่องใส แต่ตัวคุณยายชอบในช่วงนั้นกลับรูปร่างผอม สีผิวดำคล้ำ ไม่มีสง่าราศีเหมือนเพื่อนคนอื่นที่อยู่ในรุ่นราวคราวเดียวกัน อีกทั้งยังมีอาการเจ็บป่วยเรื้อรังตลอดเวลา รวมทั้งอาการปวดท้องที่เกิดขึ้นอยู่เป็นประจำ กินอะไรก็ไม่อ้วนท้วนสมบูรณ์ จนกระทั่งวันหนึ่งไปร่วมงานเสนเรือนแล้วก็มีคนทักว่าแม่มดจะมายู่ด้วย ในตอนนั้นคุณยายชอบก็รู้สึกตกใจกลัวและไม่สบายใจว่าแม่มดจะมายู่ด้วยจริงหรือและถ้ามาอยู่จะทำไม จึงเป็นอย่างไรบ้าง เมื่อกลับไปบ้านก็ไปเล่าให้สามีคุณยายชอบฟัง สามีของคุณยายจึงบอกว่าหากแม่มดอยากจะมาอยู่ด้วยกันกับคุณยายจริง ๆ ก็ให้มาอยู่ได้ แต่ขออย่างเดียวก็คือให้คุณยายหายป่วยจากโรคภัยที่เผชิญอยู่และสุขภาพดีแข็งแรงสมบูรณ์ขึ้น หลังจากนั้นเมื่อคุณยายรับมดมาอยู่ด้วยไม่นาน สุขภาพก็ดีขึ้นความเจ็บป่วยที่เคยมีอยู่ก็หายไปซึ่งเป็นสิ่งที่คุณยายอธิบายไม่ได้เหมือนกันแต่สิ่งนี้ถือเป็นจุดเริ่มต้นที่ทำให้คุณยายชอบกลายมาเป็นมดตั้งแต่นั้นจนถึงปัจจุบัน

คุณยายชอบบอกเล่าถึงการรับรู้ต่อการเข้ามาของมดในเนื้อตัวร่างกายของคุณยายชอบว่า เมื่อยายชอบอายุประมาณ 40 ปี ก็เริ่มสังเกตว่าตัวเองเริ่มสนใจเรื่องราวของไทดำ ประเพณีวัฒนธรรมของไทดำ อยากเรียน อยากอ่าน อยากเขียนภาษาไทย ไจสามารถอ่านหนังสือภาษาไทยได้คล่อง สามารถขับสายแปงได้ ทั้งที่ไม่ได้เรียนหนังสือมาก่อน ยายชอบบอกว่าความจำมันมีขึ้นมาเอง เอาหนังสือมาท่องมาอ่านก็จำได้ และไปเรียนรู้เพิ่มเติมกับอาจารย์ที่หมู่บ้านอื่นให้ถูกต้องมากขึ้น ดังที่คุณยายชอบเล่าว่า “ที่วามดเข้ามาแล้ว ต่อมาอยู่ดี ๆ ยายก็อยากขับสายแปง อยากรู้เวลาเขาแต่งงานนี่นะเขามีกางมุ้ง กางยันต์อะไร เขามีการว่ากันซับซ้อน ก็อยากได้ อยากอ่าน ก็ไปหาไปเอาหนังสือมาอ่าน ก็เลยจำได้วะ ไม่เคยขับมาก่อนเลย เราเอามาอ่าน อ่านแล้วก็จำได้ ตอนอายุ 40 ปีไปเรียนเพิ่มเติมกับหมอที่ดอนขมิ้น แล้วก็ทำมาจนถึงอายุ 90 กว่าปี ไม่ได้หยุดเลยนะ” (ยายชอบ ทรพัฑ อายุ 95 ปี, บ้านเกาะแรต, สัมภาษณ์)

พลังของมด พลังของความเยาว์วัย

“ถ้าวันไหนแต่งตัวไปขับเสมนั้นจะหนุ่มขึ้นเลยนะ มีกำลังวังชา มีแรงด้วยนะ ไม่รู้สึกตัวเองแก่ มีสง่าราศี ไปไหนใครก็ทักว่าสวยขึ้น ไม่รู้เป็นไง (ระหว่างนั้นยายขับให้ฟังท่อนหนึ่ง) ถ้าว่าแล้วเสียนั้นไม่ยากออกถ้าไปขับในพิธีจริง ๆ เสียนั้นดั่งก้องกังวานกว่านี้”(คุณยายชอบ ทรพัพ อายุ 92 ปี บ้านเกาะแรต, สัมภาษณ์) คำบอกเล่าของคุณยายชอบเกี่ยวกับพลังอำนาจที่เกิดขึ้นจากการสวมบทบาทหรือการทำหน้าที่ที่มดสนใจในการประกอบพิธีกรรม สะท้อนให้เห็นความสุขและความภาคภูมิใจของคุณยายชอบในการได้รับความเคารพ ยกย่องนับถือรวมถึงความรู้สึกเกี่ยวกับตัวเองถึงพลังอำนาจ ความเข้มแข็งของร่างกายที่เกิดขึ้นจากการสวมบทบาทของมดและมดในพิธีกรรม ดังที่คุณยายชอบบอกว่าเมื่อได้ใส่เสื้อฮี (เสื้อที่มดและหมอเสนาใช้ประกอบพิธีกรรม) ทำพิธีกรรมเสนาสะเดาะเคราะห์และแปรงขวัญแล้ว ทำให้มีพลังทั้งน้ำเสียง คำพูด ท่าทางที่ทำให้รู้สึกราวกับว่าเป็นหนุ่มสาวตลอดเวลาภายใต้ร่างกายที่แก่ชรา แต่หากไม่ได้พิธีกรรมพวกนี้คุณยายชอบก็จะรู้สึกเหมือนไม่มีแรงและเจ็บป่วย บทบาทหน้าที่ในพิธีกรรมจึงเหมือนสิ่งที่ต่อยอดศักยภาพและความสามารถของผู้สูงอายุได้

สุขภาพและความเจ็บป่วยกับหน้าที่ทางพิธีกรรมที่ลดลง

ในช่วงระยะเวลา 2-3 ปีที่ผ่านมา คุณยายชอบเริ่มที่จะรับงานได้น้อยลงกว่าเดิม เนื่องจากอายุที่เพิ่มมากขึ้น รวมทั้งภาวะของความเจ็บป่วยของร่างกายและเกิดอุบัติเหตุจากการหกล้ม จนกระทั่งนำไปสู่ภาวะกระดูกทรุดและกระดูกหัก ส่งผลให้คุณยายชอบไม่สามารถเดินหรือเคลื่อนที่ไปไหนได้ตามปกติ ดังเช่นเมื่อก่อนและเป็นช่วงเวลาที่คุณยายชอบต้องเปลี่ยนบทบาทจากผู้ทำพิธีเสนาให้กับผู้อื่นไปสู่การเป็นผู้ที่ถูกทำพิธีโดยการจัดการของลูกหลานของคุณยายชอบ ในการจัดหาหมอเสนาตัวหรือหมอเมืองมาจากจังหวัดกาญจนบุรีเพื่อการทำพิธีเสนาตัวหรือต่ออายุ ต่อเงาหัวให้กับคุณยายชอบในช่วงเวลาที่เจ็บป่วยหรือไม่สบายและต้องการให้คุณยายชอบกลับมาแข็งแรงเหมือนเดิม คุณยายเล่าถึงชีวิตในช่วงนี้ว่า “ยายไม่สบายเริ่มไปไหนไม่ได้ หกล้ม กระดูกทรุด เดินไม่ได้เมื่อ 5-6 ปีที่แล้ว ตอนนั้นเสนาตัวแล้วไม่คิดว่าจะเดินไม่ได้ ยายทำมาสามหนแล้วเสนาตัว ที่แรกเอาแม่มดมาเสนา เอาหมอปี่มาเสนา มีปี่มีแคน แท้แท่งกันมา แท้

ขวัญกันมา ใครไม่ได้บอกก็มา ตอนที่ยังเดินได้ไปอย่างนั้นะ (ไปทำพิธีแบ่งขวัญ) ใครก็มาหา เขาก็บอกว่าเราไปกินหน้าข้างหน้าม้าเขา ต้องถอนออก หมอเขาก็ถอนให้ เราก็มารักษา เลยได้เสนตัว เขาเรียกต่ออายุ ต่อเงาหัว” (ยายชอบ ทรพัพ อายุ 95 ปี, บ้านเกาะแรต, สัมภาษณ์)

บทบาทในการถ่ายทอดความรู้ทางพิธีกรรม

ในปัจจุบันแม้ว่าคุณยายชอบจะเดินไม่ได้สะดวกเหมือนเมื่อก่อนและค่อนข้างจะใช้ชีวิตติดเตียงเพราะว่าลูกหลานไม่อยากให้เดินไปไหนมาไหนลำพัง แต่คุณยายชอบก็ยังสามารถรับงานในการเป็นมดมนต์ในการทำเสนสะเดาะเคราะห์หรือการทำพิธีเสนและการแบ่งขวัญ โดยการเดินทางไปประกอบพิธีกรรม หลานสาวจะเป็นผู้พาไป หรือบางครั้งเจ้าภาพของงานก็จะจัดรถมารับส่งคุณยายที่บ้าน เนื่องจากมดมนต์ในพื้นที่อำเภอบางเลน อำเภอดอนตูม จังหวัดนครปฐม ยังคงเหลือเพียงไม่กี่คนเท่านั้น ในการทำพิธีกรรมดังกล่าว เช่น การเสนสะเดาะเคราะห์ก่อนเสนเรือนก็ยังคงมีความจำเป็นที่จะต้องให้หมดหรือมนต์มาทำหน้าที่ในพิธีกรรมดังกล่าว รวมทั้งคุณยายชอบก็ใช้เวลาว่างฝึกฝนหลานสาวให้เรียนรู้เกี่ยวกับคำสวดหรือบทท่องในพิธีเสนสะเดาะเคราะห์และพิธีกรรมต่าง ๆ ของมดมนต์เพื่อให้สามารถทำเป็นอาชีพและสืบทอดความรู้เหล่านี้ต่อไป

4.2.3 ผู้สูงอายุ: ชีวิตกับการเดินทาง

การเสี่ยงโชคและการกลับบ้าน

“ผู้ชายต้องออกไปทำงานข้างนอกหาเงินเลี้ยงพ่อแม่ถ้าไม่ทำนา ส่วนลูกผู้หญิงถ้าแต่งงานเขาก็ไปอยู่กับสามี ลุงไปทำงานหลายที่เพิ่งกลับมาอยู่บ้าน” เสี่ยงแหบดั่งกังวานพร้อมเสียงหัวเราะของลุงวิชัยหรือลุงเลี้ยววัย 60 ปี ผู้ช่วยเขยภรรยาหรือสัปเหร่อของบ้านเกาะแรตได้สะท้อนคำพูดเกี่ยวกับบทบาทหน้าที่ของลูกผู้ชาย ผู้หญิงที่มีความแตกต่างกันในเรื่องของบทบาทหน้าที่และการทำงานของลูกชายและลูกผู้หญิงในชุมชนชาติพันธุ์ไทดำ

ลุงวิชัย เพชรเนียน ชาวบ้านเกาะแรต ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยเหลือหมอเขยหรือผู้ประกอบพิธีกรรมความตาย โดยลุงวิชัยมักจะไปช่วยงานของชาวบ้านในหมู่บ้านเกาะแรตเมื่อมีการตายเกิดขึ้น ตั้งแต่การอาบน้ำศพ การเอาศพใส่โลง การทำอุปกรณ์ไม้และเครื่องประดับตกแต่งในพิธีกรรมศพ การเอาบ้านไปปลุก

ภาพที่ 8-9 ลุงวิชัย เพชรเนียน ผู้ช่วยเหลือที่ทำพิธีความตายของชาวไทดำกับการเตรียม
สิ่งของต่าง ๆ ภาพถ่ายโดยนัฐวุฒิ สิงห์กุล

ให้คนตายที่ป่าช้า ลุงวิชัยเล่าให้ฟังถึงชีวิตในวัยเด็กว่า เมื่อเรียนจบชั้นป.4 ก็ออกมาช่วยพ่อกับแม่ทำนา ในช่วงวัยหนุ่มอายุประมาณ 20 กว่าปี คุณลุงวิชัยได้เคยมีโอกาสดำรงตำแหน่งอยู่กรุงเทพฯ ในช่วงเวลาหนึ่ง โดยทำงานส่งพวกเครื่องอุปกรณ์ก่อสร้างจำพวกเลื่อยและเหล็กต่าง ๆ หลังจากทำงานได้ประมาณ 4-5 ปี เมื่ออายุ 25 ปี ลุงวิชัยก็กลับมาบวชเพื่อทดแทนบุญคุณให้พ่อกับแม่ตามหน้าที่ของลูกชาย หลังจากที่คุณลุงวิชัยบวชตามหน้าที่ลูกผู้ชายเสร็จสิ้นแล้วแต่ก็ยังไม่ได้

กลับมาอยู่บ้านเกาะแรตอย่างถาวร เมื่อสี่ก้อออกมาแล้วก็ยังคงกลับไปทำงานอยู่ที่กรุงเทพฯ ต่ออีกหลายปี จนช่วง พ.ศ. 2527 บ้านพ่อแม่ของลุงวิชัยไม่มีคนอยู่บ้าน พี่น้องไปทำงานกันหมด ทำให้ไม่มีคนดูแลบ้านของพ่อแม่ ทำให้ลุงวิชัยต้องกลับมาดูแลพ่อแม่และเตรียมทำหน้าที่เป็นคนสืบต่อ เลี้ยงดูผีพ่อแม่ในอนาคต เมื่อกลับมาบ้านในช่วงแรกก็ยังไม่รู้ว่าทำอะไรก็เลยลองมาช่วยงานชุมชนในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับความตาย ทั้งการตัดไม้ไผ่ เหลาไม้ไผ่ทำอุปกรณ์ในการตกแต่งบ้านให้กับผู้ตายที่ป่าช้า แม้ไม่ได้เรียนรู้มาก่อนแต่ก็ทำมาหลายปีจนเกิดทักษะความชำนาญ คุณลุงวิชัยบอกว่าทำอย่างนี้มา 30 กว่าปีแล้วและไม่เคยคิดที่จะไปเรียนเป็นหมอเขยให้เป็นอาชีพร่ำ เพราะความจำไม่ดีและตัวลุงวิชัยเองก็ไม่ชอบท่องตำราเยอะ ๆ จึงขอทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยหมอเขยจะดีกว่า บางครั้งคุณลุงวิชัยก็ต้องทำหน้าที่แบกศพหรือหามศพให้กับญาติของผู้ตายทั้งในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียง ส่วนค่าตอบแทนก็แล้วแต่ใครจะให้ซึ่งลุงวิชัยก็ไม่เคยเรียกร้อยค่าตอบแทนที่แน่นอนตายตัวแต่อย่างใด ถือว่าได้ทำงานช่วยเหลือคนในชุมชนก็เป็นความสุขดีกว่าอยู่ว่างเฉย ๆ ไม่ได้ทำประโยชน์อะไร อีกทั้งถ้าลุงวิชัยไม่ทำแบบนี้ก็ไม่มีคนทำเนื่องจากความตายเป็นสิ่งที่คนต้องเผชิญอยู่ทุกวันจึงต้องมีคนทำหน้าที่ตรงนี้

ประเด็นสำคัญของการกลับมาอยู่ที่บ้านของลุงวิชัยคือการมาทำหน้าที่ของการสืบผีพ่อแม่ ดังที่ลุงวิชัยบอกว่า ผู้ชายต้องเลี้ยงผี ส่วนผู้หญิงไปหาเรือนใหม่ที่เป็นหน้าที่ของลูกชายทุกคนของกลุ่มชนไทดำที่ไม่สามารถจะปฏิเสธได้ และเป็นสิ่งที่จะต้องปฏิบัติตามประเพณีวัฒนธรรมของไทดำที่สืบต่อกันมาเนื่องจากความเป็นผู้ชายที่มีบทบาทหน้าที่ของการสืบผีที่มีความเฉพาะเจาะจง ในขณะที่ผู้หญิงก็อาจจะนับถือผีหรือไม่นับถือก็ได้ ขึ้นอยู่กับการแต่งงานกับคนไทดำหรือคนนอกกลุ่ม และถ้าหากแต่งงานกับคนไทดำด้วยกันผู้หญิงก็ต้องสืบต่อตามฝ่ายสามี ซึ่งจะแตกต่างจากผู้ชายไทดำ ดังที่ลุงวิชัยอธิบายถึงความแตกต่างนี้ว่า “ผู้ชายเลี้ยงผี ผู้หญิงไปอยู่เรือนหน้าไปหาเอาเรือนใหม่ ผู้ชายต้องกลับมาสืบผี ไม่มีคนอยู่ดูแลบ้าน พอหมดรุ่นลุง รุ่นต่อไปก็รุ่นลูกหลานชายแล้ว ใครจะสืบก็สืบ ส่วนตัวเองกลับมาบ้านก็เพื่อมาสืบตรงนี้” (คุณลุงวิชัย เพชรเนียน อายุ 60 ปี บ้านเกาะแรต, สัมภาษณ์)

การเข้าสู่การเป็นผู้ช่วยเขยในการจัดเตรียมอุปกรณ์สำหรับพิธีกรรมความตาย

การกลับมาสืบผีที่บ้านของคุณลุงวิชัย ถือว่าเป็นโอกาสที่จะทำให้ลุงวิชัยเรียนรู้เรื่องประเพณีวัฒนธรรมของชาวไทดำและมีส่วนช่วยเหลือชุมชนไทดำที่ตัวเองอาศัยอยู่ ประสบการณ์ชีวิตในทางพิธีกรรมของลุงเลี้ยว ส่วนใหญ่จะเกี่ยวข้องกับการทำศพเพราะเป็นสิ่งที่คุณลุงคลุกคลีและทำมาอย่างยาวนาน ตั้งแต่กลับมาจากกรุงเทพฯ มาอยู่ที่บ้านเกาะแรตในช่วงแรก ความรู้ของคุณลุงวิชัยเกี่ยวกับเรื่องของพิธีกรรมความตายมาจากประสบการณ์ที่ได้ปฏิบัติอยู่เป็นประจำในพิธีกรรมความตายที่เกิดขึ้นในชุมชนและนอกชุมชน แม้ว่าการเชิญเขยกที่มาประกอบพิธีกรรมจะต้องเชิญจากหมู่บ้านอื่นมา แต่ลุงวิชัยก็ถือเป็นคนสำคัญในชุมชนบ้านเกาะแรตในเรื่องของการจัดเตรียมสิ่งของตามขั้นตอนต่าง ๆ ในการประกอบพิธีกรรมร่วมกับหมอเขยดังที่ลุงวิชัยเล่าว่า “สมัยเป็นวัยรุ่นก็เคยทำงานกับพ่อ ต่อมาพอเรามีประสบการณ์จากการไปทำงานในโรงเลื่อย และขายอุปกรณ์พวกก่อสร้าง เรากลับมาก็ได้ใช้ประโยชน์ เวลามีคนตาย ผมก็ต้องเตรียมปลุกบ้านให้เขา ผมถากไม้ เหลาไม้ไว้ เราถากไปก่อนแล้ว เรามองหาทำเลไว้ก่อนแล้ว ยกไปใส่เลย เดียวนี้นี้อวดาวนแล้ว สมัยก่อนต้องไปปลุกที่โน่นนะ สมัยใหม่ยกบ้านไปใส่เลย ที่นี้เราทำเป็นคนเดียวเลยเหนือ” (คุณลุงวิชัย เพชรเนียน อายุ 60 ปี บ้านเกาะแรต, สัมภาษณ์)

ปัจจุบันคุณลุงวิชัย ยังคงทำหน้าที่ในการช่วยเหลือคนในชุมชนเกี่ยวกับเรื่องของพิธีกรรมความตาย การเป็นลูกมือช่วยเหลือเขยกที่ทำหน้าที่ในพิธีกรรมศพ รวมทั้งการเป็นเขยสำหรับหามศพของผู้เสียชีวิต การช่วยเหลืองานต่าง ๆ ในพิธีกรรมหรืองานต่างๆของชุมชน รวมทั้งการจัดเตรียมสิ่งของสำหรับตกแต่งป่าเฮี้ยว เช่น บ้านทรงไทย ห่อแก้ว ธง ร่มต่าง ๆ ที่แสดงให้เห็นการไม่หยุดนิ่งของคุณลุงวิชัยในวัย 60 ปี นอกจากนี้เรื่องเล่าของลุงวิชัยยังได้สะท้อนให้เห็นความหมายของสิ่งที่เรียกว่าเส้นทางของชีวิตของลูกผู้ชายไทดำหรือการเดินทางของชีวิตชาวไทดำ การเดินทางออกจากบ้านเพื่อเลี้ยงดูครอบครัวถือว่าการเดินทางที่สร้างโอกาสในการเรียนรู้ภายนอก การเดินทางกลับมามอบทดแทนบุญคุณที่สะท้อนให้เห็นความเชื่อทางพุทธศาสนาที่เข้ามาผสมผสานกับความเชื่อดั้งเดิม และการกลับมาเลี้ยงดูพ่อแม่และสืบต่อการเลี้ยงดูผีพ่อแม่หรือผีบรรพบุรุษของตระกูล ที่ทำให้เห็นความเป็นคนไทดำที่ยังยึดมั่นและสืบต่อใน

ประเพณีวัฒนธรรมของชาวไทดำท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงและผสมผสานทางวัฒนธรรมและความเชื่อในปัจจุบัน

4.2.4. ผู้สูงอายุ การเตรียมตัวในบ้านปลายสุดท้ายของชีวิต

ผู้หญิง ชีวิตและการแต่งงาน

คุณยายบุญลือ น้อยดวงชัย อายุ 73 ปี ชาวบ้านเกาะแรต ผู้ซึ่งแต่งชุดดำทำจากผ้าฝ้ายแขนยาวสีดำ ผ้าขึ้นสีดำ กำลังกสิกรรมกับการตกแต่งเครื่องประดับสำหรับพิธีกรรมศพ เช่น บ้านสำหรับคนตาย ธงหรือเขียน รวมถึงจัดเตรียมผ้าขาวม้าสำหรับห่อเสื้อผ้าของผู้ตายร่วมกับกลุ่มของผู้สูงอายุในชุมชน คุณยายบุญลือพื้นเพของพ่อแม่มาจากจังหวัดเพชรบุรี ปู่ตายายของยายบุญลืออพยพมาอยู่บ้านเกาะแรตประมาณ 200 กว่าปีแล้ว คุณยายบุญลือเล่าว่าในช่วงเวลาที่อยู่กับพ่อแม่ ก็ช่วยพ่อแม่ทำไร่ทำนา จนกระทั่งถึงวัยที่ต้องแต่งงานออกเรือนก็ต้องเดินทางออกจากบ้านตัวเองไปอยู่ที่บ้านของสามี คุณยายบุญลือมองว่าการไปอยู่ที่บ้านของสามีในตอนแรกค่อนข้างลำบากเพราะต้องทำงานช่วยสามีและบ้านของสามี ทำกับข้าวเลี้ยงดูพ่อแม่สามีรวมถึงพี่น้องของสามีด้วย คุณยายบุญลือบอกว่าถ้าอยู่กับพ่อแม่ตัวเอง งานก็จะไม่หนักเท่าอยู่ที่บ้านของสามี เพราะมีพี่น้องหลายคนก็ช่วยเหลืองานต่าง ๆ ในครอบครัวได้ หลังจากพ่อแม่สามีตาย คุณยายก็รับภาระต่าง ๆ ในครอบครัวแทนพี่น้องของสามี ซึ่งออกไปทำงานข้างนอกเกือบทั้งหมด

คุณยายบุญลือ เล่าถึงความยากลำบากของชีวิตในชุมชนไทดำที่ต้องประกอบอาชีพเกษตรกรรมว่า สมัยก่อนค่อนข้างลำบาก ตอนนั้นยังไม่มีเทคโนโลยีหรือเครื่องจักรอะไรมาช่วยทุ่นแรง การทำนามีเพียงวัวควายที่ใช้ในการไถนา นอกนั้นก็ใช้แรงงานคนในการหว่านข้าว ถอนกล้า ดำนาและเก็บเกี่ยว ทั้งการจ้างแรงงานและการทำกันเองในครอบครัว กว่าจะทำนาได้แล้วเสร็จในแต่ละไร่เหนื่อยและใช้เวลามาก แต่ในปัจจุบันคุณยายบุญลือบอกว่ารุ่นหลังเริ่มมีรถไถนา รถเกี่ยวข้าวเข้ามา พื้นที่นาจำนวน 100-200 ไร่ทำได้สบายมากกว่าเดิมแต่ปัจจุบันไม่มีที่นามากเหมือนในอดีตแล้ว สมัยก่อนที่ดินเขามีการจับจองเป็นมรดกตกทอด พอมีเงินก็ซื้อที่ดินสะสมเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ ตอนนั้นที่ดินราคาถูก พอลูกหลานเรียนหนังสือก็ต้องขายที่นาบ้างเพื่อส่งเสียลูกให้ได้เรียนหนังสือในระดับ

ที่สูงเพื่ออาชีพที่ดีในอนาคตตั้งเช่นยายบุญลือบอกว่า “ชีวิตในช่วงที่เราอยู่กับพ่อกับแม่ เราต้องอยู่ช่วยพ่อแม่ทำมาหากิน คือทำอะไรทำนานั้นนะ พอแต่งงานไปก็ลำบากหน่อย เรายิ่งทั้งแม่ผัว พ่อผัว เราก็ต้องทำกับข้าวกับน้ำ เลี้ยงพ่อผัว แม่ผัว เราอยู่กับเขา เราต้องทำทุกอย่าง ลำบากกว่าตอนอยู่กับพ่อแม่เนะ พอพ่อแม่สามีเสียชีวิต เราก็อยู่บ้านไป ทำอะไรไป” (คุณยายบุญลือ น้อยดวงชัย อายุ 73 ปี บ้านเกาะแรต, สัมภาษณ์)

คุณยายบุญลือแต่งงานตอนอายุ 21 ปี ซึ่งสามีเป็นคนไทดำด้วยกัน สามีของคุณยายเป็นลูกชายคนเดียวของครอบครัว ทำให้คุณยายต้องออกไปอยู่บ้านสามีและสืบผีตามฝ่ายสามี ในฐานะของลูกสะใภ้คนโต คุณยายบอกว่าเป็นหน้าที่ของลูกผู้ชายทุกคนในชุมชนไทดำที่จะต้องทำการสืบผี ไม่ว่าจะเป็นลูกชายคนเล็ก คนโตก็ต้องสืบผี แม้ว่าจะมีการแต่งงานหรือย้ายครอบครัวออกไปต่างหาก แต่เมื่อสร้างบ้านของตัวเองก็ต้องมีตะล่อหองหรือห้องบูชาผีบรรพบุรุษเพื่อเรียกพ่อแม่ไปอยู่ด้วย ถ้าหากไม่มีเมื่อมีการทำเสนเรือนก็ต้องมาร่วมทำพิธีที่บ้านใหญ่ คุณยายบุญลือบอกว่าสิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าคนไทดำรักพ่อแม่ครอบครัวและคิดถึงพ่อแม่อยู่ตลอดเวลาแม้ว่าท่านจะล่วงลับไปแล้ว การเลี้ยงดูท่านก็

ภาพที่ 10-11 คุณยายบุญลือ น้อยดวงชัย กับการเตรียมสิ่งของในพิธีศพซึ่งผู้สูงอายุจะทำเตรียมพร้อมไว้ ภาพถ่ายโดยนัฐภูมิ สิงห์กุล

เหมือนกับว่าท่านยังมีชีวิตอยู่และอยู่กับลูกหลานเพื่อดูแลความปลอดภัยและความสุขให้กับลูกหลานในครอบครัว ดังที่คุณยายบุญลือเล่าว่า “ต้องมีตะล่อหองทุกบ้าน มีห้องผี ถ้าเป็นลูกจะทำได้ต้องให้พ่อแม่เสียก่อน เขาถึงจะไปปาดตงได้

ถ้าพ่อแม่อยู่พ่อแม่จะเป็นคนทำหลัก บางคนเขาแยก พ่อพ่อแม่ตายเขาก็จะเรียกเอาวิญญาณของพ่อแม่ไปอยู่ในห้องมันเป็นอย่างนั้น เขาก็จะเชิญวิญญาณ ไปอยู่ในห้องที่เขาทำไว้ พ่อแม่เสีย เขาก็จะมาเอาพ่อแม่ไปอยู่ ก็คือเอาพ่อแม่ไปอยู่ เขาคิดถึงพ่อแม่ไง เราก็สืบทอดก็ปาดตง ก็ให้พ่อแม่กิน พ่อแม่ก็เหมือนอยู่กับเรา ดูแลเรา” (คุณยายบุญลือ น้อยดวงชัย อายุ 73 ปี บ้านเกาะแรต, สัมภาษณ์)

การทำหน้าที่ในฐานะผู้อาวุโสของครอบครัวและชุมชน

คุณยายบุญลือใช้เวลาว่างในช่วงของความชรา ในการอยู่บ้านดูแลลูกหลานและในกิจกรรมหรือพิธีกรรมสำคัญของชุมชน โดยเฉพาะเครื่องญาติที่รู้จัก เช่น งานศพ งานแต่งงาน คุณยายบุญลือ ก็จะไปทำเครื่องหรือสิ่งของต่าง ๆ ที่ต้องใช้ในพิธีกรรมร่วมกับผู้สูงอายุในชุมชนคนอื่น ๆ โดยคุณยายบุญลือสามารถอธิบายเกี่ยวกับขั้นตอนในพิธีกรรม สิ่งของต่าง ๆ ที่จัดเตรียมและใช้ในพิธีกรรมได้อย่างค่อนข้างแม่นยำ ดังที่คุณยายบุญลือเล่าถึงการทำหน้าที่ช่วยเหลือชุมชนว่า “มาช่วยกันจัดงานศพ ตอนนี่จัดเตรียมของให้เรียบร้อยเพราะเขาเพิ่งเสียชีวิต แล้วก็จะมาช่วยกันอีกทีตอนเอาผีออก เอาไปเผาที่วัด ของที่ทำการต้องขนไปวัด อย่างวันนี้ก็มาเตรียมของเนี่ย ตอนเย็นก็เตรียมของเลี้ยงแขก ของถวายพระมาฟังพระสวด” (คุณยายบุญลือ น้อยดวงชัย อายุ 73 ปี บ้านเกาะแรต, สัมภาษณ์)

คุณยายบุญลือเล่าว่า คนชราหรือผู้สูงอายุโตมาที่เป็นผู้หญิง ถ้ามีเวลาว่างไม่ได้ทำอะไร พวกเขาก็จะจัดเตรียมสิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ สำหรับประกอบพิธีกรรมเกี่ยวข้องกับความตาย โดยมากคนที่อายุ 60 ปีขึ้นไปก็จะเริ่มทำไว้ล่วงหน้าโดยไม่ได้มองว่าการทำล่วงหน้าคือสิ่งที่เป็นอุปมงคลหรือทำให้อายุสั้นลง แต่มองว่าสิ่งเหล่านี้คือการเตรียมตัวสำหรับการเดินทางครั้งสุดท้ายของชีวิต ดังที่คุณยายบุญลือเล่าถึงเรื่องนี้ว่า “ของสำหรับเตรียมตัวไว้ใช้เมื่อตาย เขาทำไว้ทั้งนั้นนะ ทำไว้แล้วก็เอามาประกอบ ประมาณอายุสัก 60 กว่า ๆ ขึ้นมา เขาก็ให้ทำเตรียมไว้ พอทำได้เมื่อจัดงานก็เอามาประกอบ มันก็จะรวดเร็วขึ้น ของบางอย่างมันใช้เวลาทำนาน มันหายาก ยายก็ทำเตรียมไว้สำหรับตัวเองเหมือนกันที่เป็นเหมือนร่มอันนี้เขาเรียกว่าเซียน อันนี้หัวปลีของผู้หญิง อันนี้ขนนก ผู้ชายจะเป็นนก เป็นหงษ์ ที่ว่าจะพาบินไปเมืองแถน บางคนทำเครื่องบินก็มี ถ้าอายุ 70 ปีขึ้นไป มันจะเยอะกว่านั้นมันจะมีเรือนแก้วหรือหอแก้ว ที่เหมือนศาลาศาลพระภูมิ” (คุณยายบุญลือ น้อยดวงชัย อายุ 73 ปี บ้านเกาะแรต, สัมภาษณ์)

ดังนั้นประสบการณ์ชีวิตของคุณยายบุญลือ สะท้อนให้เห็นการเรียนรู้ และทักษะเกี่ยวกับประเพณี วัฒนธรรมผ่านกิจกรรมหรือพิธีกรรมในชุมชนที่เกี่ยวข้องกับชีวิต การเปลี่ยนผ่านและความตายที่เกิดจากการปฏิบัติจริงในชีวิตประจำวัน ทั้งพิธีกรรมในระดับครอบครัวเช่น เสนเรือน ปาดตง และพิธีกรรมในระดับของชุมชน เช่น พิธีกรรมความตายที่คนในชุมชนจะมาช่วยกันจัดงาน และเตรียมงาน รวมทั้งการมองว่าประเพณีวัฒนธรรมของไทดำที่เกี่ยวข้องกับบรรพบุรุษ ผีพ่อผีแม่ คือสิ่งที่ต้องปฏิบัติอย่างไม่ละเลย ซึ่งจะส่งผลให้เกิดความเจริญก้าวหน้าและความสุขในชีวิต ดังที่คุณยายบุญลือเน้นย้ำถึงความเชื่อที่ว่า “สิ่งที่ทำกันอยู่ไม่หายไปของไทดำก็คือเสนเรือน กับประเพณีแต่งงานแล้วก็ไหว้ผี เขาต้องสอนมาคือว่าให้นับถือบรรพบุรุษเราที่อยู่ในห้องผี มันก็ต้องทำต่อไป ตกข้าวลูกข้าวหลาน ข้าวเหลนอะไรไป มันต้องทำต่อ ๆ ไป จะถูกสอนมาอย่างนั้น ที่นี้พอเราทำแล้ว เราารู้สึกว่าเราเจริญขึ้น เราก็ก็นับถือทำตามประเพณี” (คุณยายบุญลือ น้อยดวงชัย อายุ 73 ปี บ้านเกาะแรต, สัมภาษณ์)

5. ข้ออภิปรายและข้อสรุป

ในส่วนของการอภิปราย ผู้เขียนจะนำเสนอเป็น 2 ประเด็นหลักประกอบด้วย ประเด็นแรก เส้นทางชีวิตของผู้สูงอายุไทดำ ที่จะสะท้อนให้เห็นการดำรงบทบาทหน้าที่และโอกาสของการเรียนรู้ในช่วงบั้นปลายของชีวิต ประเด็นที่สอง บทบาทหน้าที่ที่เปลี่ยนแปลงในเส้นทางชีวิตที่เคลื่อนที่จากความหมายของความชราภาพสู่ชราจารย์ในทางประเพณีวัฒนธรรมของชุมชนชาติพันธุ์ไทดำ

5.1 เส้นทางชีวิตของผู้สูงอายุไทดำ: หน้าที่และโอกาสของการเรียนรู้ในบั้นปลายชีวิต

ภายใต้ความเป็นชุมชนทางชาติพันธุ์ กลุ่มผู้สูงอายุไทดำล้วนถูกหล่อหลอมผ่านประเพณี พิธีกรรมและความเชื่อหลักสำคัญของชาวไทดำที่ยังคงยึดถือปฏิบัติกันอย่างมั่นคงในปัจจุบันประกอบด้วยพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและความตาย เช่น เสนเรือน ปาดตง เสนตัว การแข่งขัวญ เขียวขัวญ เรียกขัวญ ข้อนขัวญ เสนสะเดาะเคราะห์ เป็นต้น พิธีกรรมเหล่านี้จะเกี่ยวข้องกับชีวิต ความเจ็บป่วยและความตายของกลุ่มคนไทดำ จากข้อมูลของการศึกษาพบว่า มิติทางวัฒนธรรมที่สัมพันธ์กับประสบการณ์เชิงพิธีกรรมของผู้สูงอายุไทดำสามารถแบ่ง

ออกได้เป็น 2 ส่วนหลักคือ ส่วนแรกเป็นประสบการณ์เชิงพิธีกรรมที่มีร่วมกันของผู้สูงอายุไทดำ คือ ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ การนับถือผีหรือการสืบทอด ผู้ชายจะทำหน้าที่สืบทอดจากพ่อแม่ ในส่วนของผู้หญิงจะสืบทอดฝ่ายสามีในฐานะของลูกสะใภ้ ประสบการณ์ของความเชื่อเรื่องขวัญที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและความเจ็บป่วยของผู้สูงอายุในชุมชนไทดำ ในส่วนที่สองคือประสบการณ์ที่มีความเฉพาะในฐานะที่เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมหรือมีความเชี่ยวชาญด้านประเพณีวัฒนธรรม เช่น การเป็นหมอมด หมอมนต์ หมอแปงขวัญ เป็นต้น สอดคล้องกับการศึกษาของรณิ เลิศเลื่อมใส (2544) ซึ่งชี้ให้เห็นว่าโลกทัศน์ของคนไทในอดีตมีความเชื่อว่ามีวิญญาณผกผันกันระหว่าง 3 ส่วนสำคัญคือ ผี ขวัญและคน มีบทบาทสำคัญเกี่ยวกับการสร้างสำนึกร่วมและการแสดงออกทางวัฒนธรรม ทั้งนี้ความเชื่อเรื่องผีมีมาตั้งแต่อดีตและฝังรากลึกลงไปในสำนึกของคนไท ผีในทัศนะของคนไทมีความหมายกว้างขวางและสามารถเปลี่ยนแปลงได้อยู่เสมอ ตัวอย่างเช่น บรรพบุรุษหรือพ่อแม่ ปู่ย่าตายายเมื่อตายแล้วจะเปลี่ยนผ่านสถานะกลายเป็นผีที่ปกปักษ์รักษาดูแลครอบครัว ในขณะที่เดียวกันการติดต่อหรือขอคำปรึกษาระหว่างคนกับผีจะกระทำได้โดยผ่านทางพิธีกรรมเท่านั้น

ประสบการณ์ชีวิตของผู้สูงอายุไทดำภายใต้โลกทัศน์ร่วมกันในมิติทางจิตวิญญาณและความเชื่อเกี่ยวกับเรื่องผีบรรพบุรุษ สะท้อนให้เห็นความคิดที่ตรงกันข้ามกับวงจรธรรมชาติของชีวิต ในเรื่องของการเกิดและความตายที่เป็นเรื่องของการสิ้นสุดและเสื่อมสลาย เช่นเดียวกับแนวคิดของ McLeish (1976) ที่กล่าวว่าความตายเท่านั้นที่จะเป็นการสิ้นสุดการเดินทางของปัจเจกบุคคล トラบิตที่บุคคลยังมีชีวิตก็ยังคงต้องเดินทางไปซึ่งเป็นมุมมองแบบสังคมตะวันตกที่แตกต่างจากสังคมตะวันออก เนื่องจากวิถีชีวิตของคนไทดำในมิติความเชื่อในเรื่องความตาย ผีและขวัญ สะท้อนให้เห็นการเดินทางของชีวิตที่เป็นอมตะ สภาวะของความยั่งยืนและเป็นนิรันดร์ที่ตรงกันข้ามกับความเสื่อมถอย ในสังคมวัฒนธรรมไทดำมีความเชื่อว่าการตายเป็นเพียงการเสื่อมสลายของร่างกาย แต่จิตหรือวิญญาณของผู้สูงอายุไม่ได้หายไปแต่เปลี่ยนผ่านไปสู่รูปแบบใหม่ที่เรียกว่าผีหรือวิญญาณ ซึ่งลูกหลานในครอบครัวจะต้องอยู่เชิญขึ้นเรือนในฐานะวิญญาณของบรรพบุรุษซึ่งเชื่อมโยงให้เห็นการเปลี่ยนผ่านสถานะหรือสถานภาพ ดังนั้นความตายจึงไม่ใช่การเสื่อมสลายหรือจุดสิ้นสุด แต่ในโลกทัศน์ของชาว

ไทดำ สภาวะความตายคือการเดินทางและการเปลี่ยนผ่านตามลำดับขั้นไปสู่สิ่งที่สูงสุดของชีวิตโลกหลังความตาย ความหมายของความชราภาพถูกยึดโยงกับมิติทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะด้านประเพณี ความเชื่อ และการปฏิบัติตามบทบาทหน้าที่ในเชิงประเพณีพิธีกรรมของไทดำหรือลาวโซ่ง โดยเฉพาะการถือผีและการเสนเรื่อนที่ชาวไทดำเรียกว่า “การสืบหล้าก่าผี” คือวิถีคิดของการสืบผีต่อจากพ่อแม่สำหรับผู้ชาย ส่วนผู้หญิงการสืบผีที่อยู่บนฐานคิดว่า “ไปเยือนหน้าหาเยือนใหม่” การนับถือผีฝ่ายพ่อแม่สามีในฐานะของลูกสะใภ้ ที่สะท้อนให้เห็นความคิดความเชื่อทางวัฒนธรรมและการจัดวางบทบาทหน้าที่ในเชิงพิธีกรรมและเชิงสังคมให้กับผู้สูงอายุ

นอกจากนี้สิ่งที่กล่าวข้างต้นได้สร้างความรู้สึกรู้สึกและรับรู้ต่อความชราภาพของตัวผู้สูงอายุเอง ความหมายของความชราภาพที่สัมพันธ์กับบริบททางวัฒนธรรม การให้คุณค่าและความสำคัญจากคนในครอบครัวและชุมชน สังคม วัฒนธรรมกำหนดบทบาทหน้าที่ทางวัฒนธรรมให้กับผู้สูงอายุ ได้สร้างการรับรู้เกี่ยวกับตัวเองและสร้างความรู้สึกว่าตัวเองยังไม่แก่และยังทำงานได้ เป็นแง่มุมที่มีความน่าสนใจในการทำควมเข้าใจความชราภาพในกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำในปัจจุบันที่ผู้สูงอายุไม่ได้ถูกตรึงไว้กับบ้านหรือการทำหน้าที่เลี้ยงลูกหลาน ความต้องการการดูแลจากลูกหลานในการใช้ชีวิตเพียงอย่างเดียว แต่ในสถานการณ์ปัจจุบันของผู้สูงอายุในชุมชนไทดำ ภาวะบีบคั้นในทางเศรษฐกิจส่งผลกระทบต่อลูกหลานไทดำที่ต้องอพยพเคลื่อนย้ายไปทำงานที่อื่น ทำให้ผู้สูงอายุต้องปรับตัวในการทำหน้าที่อื่น ๆ ในครอบครัวแทนลูกหลานและในขณะเดียวกันก็ยังคงทำหน้าที่เป็นศูนย์กลางของชุมชนไทดำและมีบทบาทในการธำรงอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ของไทดำที่สำคัญแทนคนรุ่นใหม่ด้วย

ความหมายของผู้สูงอายุที่สัมพันธ์กับมิติทางด้านวัฒนธรรม จึงสะท้อนให้เห็นบทบาทและหน้าที่ของผู้สูงอายุ ที่เชื่อมโยงกับสถานะ การได้รับการยอมรับยกย่องในฐานะของผู้อาวุโสหรือผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับงานศึกษาของ เพ็ญจันทร์ และมัลลิกา (2549) ที่ชี้ให้เห็นว่าฐานะของผู้สูงอายุได้รับการยกย่องและมีเกียรติ โดยไม่มีกฎเกณฑ์เรื่องอายุ หรือข้อกำหนดที่ชัดเจนว่าใครคือคนชรา ตราบใดที่บุคคลเหล่านั้นมีบทบาททางสังคมอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าร่างกายจะไม่เปลี่ยนแปลงเหมือนวัยหนุ่มก็ตาม หากแต่การที่

มีอายุมากขึ้น หมายถึงการเป็นที่รวมเรื่องราวประวัติของตระกูล เป็นผู้ให้คำปรึกษา สอนบทเรียน ฝึกทักษะการทำงานต่าง ๆ ให้กับลูกหลานของตัวเอง โดยเฉพาะพิธีกรรมสำคัญต่าง ๆ ของชุมชน

ตัวอย่างเช่น ความสัมพันธ์ของคนไทดำที่เกี่ยวข้องกับพิธีกรรมความเชื่อว่าด้วย ผีและขวัญ ถือเป็นระบบความเชื่อซึ่งมีบทบาทหน้าที่ในการผูกยึดเชื่อมโยงคนในชุมชนเข้าด้วยกันโดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความเป็นปึกแผ่นให้กับชุมชนและเปิดพื้นที่ให้กับผู้อาวุโสในการแสดงบทบาททางพิธีกรรมเหล่านี้ ดังเช่นคุณยายชอบ คุณตาต่างและลุงเลี้ยวที่ทำหน้าที่เป็นมด หมอเสนและเขยหรือคุณยายบุญลือที่มีส่วนร่วมกับการงานของชุมชนพิธีกรรมความตาย การเตรียมสิ่งของสำหรับใช้ในพิธีกรรมที่ได้รับการสืบทอดมาจากรุ่นพ่อแม่

เมื่อวิเคราะห์ลงไปตัวของผู้ประกอบการพิธีกรรมที่เกี่ยวกับผี ขวัญหรือวิญญาณในกลุ่มไทดำ คำว่ามดมนต์ใช้แทนคำเรียกผู้หญิงที่มีบทบาทหน้าที่ในพิธีกรรม ผู้ประกอบการพิธีกรรมที่ต้องเป็นผู้หญิง ในขณะที่คำว่าหมอเป็นคำเรียกของผู้ชายหรือผู้หญิงก็ได้ เช่น หมอปี่ หมอเมือง หมอแปงขวัญ หมอหลวง หมอสะหมอแยง (เป็ง) ยกเว้นคำว่าเขยจะใช้เรียกคนที่ประกอบพิธีกรรมที่เกี่ยวกับความตายซึ่งโดยมากจะเป็นผู้ชาย เนื่องจากความเชื่อเรื่องขวัญหรือจิตว่าถ้าจิตไม่แข็ง คนคนนั้นย่อมเรียนเป็นเขยไม่ได้ ที่แสดงให้เห็นพื้นที่สำคัญของผู้ชายและผู้หญิงในทางพิธีกรรมความเชื่อของชาวไทดำ ในขณะเดียวกันผู้นำของบ้านในการประกอบพิธีกรรมจะเป็นหน้าที่ของผู้ชาย หากเจ้าบ้านสูงสุดหรือพ่อยังมีชีวิตอยู่ก็จะมีสถานะของความเป็น “เจ้าเสือ” และ “เจ้าบ้าน” หากเหลือเพียงแม่ หรือที่เรียกว่า “นางเจ้าเสือ” และมีสถานะเป็นเจ้าบ้าน (เนื่องจากสามีเสียชีวิตและกลายเป็นผู้อาวุโสสูงสุดในบ้าน) แต่ก็ไม่ได้ดำรงสถานะของความเป็นเจ้าเสือ ดังนั้นลูกชายเท่านั้นถึงจะทำหน้าที่เป็นเจ้าเสือที่ทำพิธีกรรมร่วมกับหมอเสนในตะล่อห้องหรือห้องผีเรือนได้ ในด้านพิธีกรรมทางวัฒนธรรมของไทดำ แม้ว่าส่วนใหญ่ผู้ชายจะมีบทบาททางพิธีกรรมมากกว่าผู้หญิง โดยผู้ชายจะเป็นทั้งหมอเสน หมอแปงขวัญ หมอปี่ หรือหมอสะ ในขณะที่เดียวกันผู้หญิงก็สามารถทำหน้าที่มดมนต์หรือหมอแปงขวัญในพิธีกรรมที่มีสถานะเท่าเทียมกับผู้ชาย รวมทั้งเมื่อผู้หญิงไทดำแต่งงานแล้วต้องแยกจากเรือนพ่อแม่เพื่อมาสืบเชื้อสายฝ่ายสามีแต่ก็มีบทบาทสำคัญในฐานะสะใภ้หรือนางเจ้าเสือที่มีสถานะสำคัญใน

ครอบครัวซึ่งสะท้อนให้เห็นหน้าที่และโอกาสของการเรียนรู้ประเพณีวัฒนธรรม และสืบต่อวัฒนธรรมจากบรรพบุรุษของผู้สูงอายุไทดำไม่ว่าจะเป็นผู้ชายหรือผู้หญิงก็ตาม

5.2 ผู้สูงอายุไทดำจากผู้สืบต่อถึงผู้ถ่ายทอดจากชราภาพสู่ชราจารย์

ความหมายของชีวิตที่ผูกโยงกับประสบการณ์ในเชิงพิธีกรรมที่เป็นส่วนหนึ่งของชีวิตชาวไทดำ ได้สร้างกิจวัตรและการปฏิบัติที่ไม่อาจจะละเลยหรือเลิกปฏิบัติได้ ประสบการณ์ในเชิงพิธีกรรมของชาวไทดำสัมพันธ์กับการดำรงสถานภาพบทบาทของผู้ทำหน้าที่เป็นสื่อกลางระหว่างสิ่งเหนือธรรมชาติกับมนุษย์ปกติ ผู้อาวุโสหรือผู้สูงอายุไทดำจะมีบทบาทหน้าที่ในการเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกิดจากการศึกษาพิธีกรรมจนแตกฉาน มีทักษะและความเชี่ยวชาญ ที่สะท้อนให้เห็นบทบาทของการเป็นผู้นำในการอนุรักษ์ สืบสานและรักษาประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิมเอาไว้ รวมทั้งบทบาทของผู้สูงอายุในพิธีกรรมยังแสดงให้เห็นความมีตัวตน การได้รับการยอมรับ การได้รับความเคารพ ความมีเกียรติยศ ศักดิ์ศรี รวมถึงการให้คุณค่าต่อผู้สูงอายุจากคนทั่วไป ดังนั้นบทบาทหน้าที่ของผู้สูงอายุไทดำที่ปรากฏในพิธีกรรมทางวัฒนธรรม ได้ให้ความหมายเฉพาะและคุณค่าต่อความชราภาพที่สามารถโต้แย้งกับวิถีคิดแบบรัฐ ทั้งหน่วยงานด้านการวิจัย ด้านประชากรหรือหน่วยงานด้านสุขภาพที่ได้ให้การนิยามเกี่ยวกับความชราภายใต้แนวคิดการประกอบสร้างทางสังคมเกี่ยวกับความเป็นผู้สูงอายุ ภายใต้การพยายามสร้างภาพลักษณ์ของผู้สูงอายุให้เป็นไปในแนวทางของภาวะความเสื่อมถอยในลักษณะเหมารวมและได้ลดทอนความสามารถของปัจเจกบุคคลทั้งด้านคุณวุฒิและวัยวุฒิของผู้สูงอายุเป็นอย่างมาก แต่ในทางตรงกันข้ามในมิติทางวัฒนธรรมหรือจิตวิญญาณ ได้สร้างพื้นที่ให้ผู้สูงอายุแสดงภาพลักษณ์ที่มีความพิเศษและความหมายที่มากกว่าเรื่องของร่างกายที่เสื่อมถอยไปตามช่วงวัยได้

ในขณะที่ปัจจุบันแม้ว่าวาทกรรมของภาครัฐและสถาบันทางการแพทย์มีการตอกย้ำภาพของผู้สูงอายุไว้ที่ร่างกายเอนไขทางเศรษฐกิจและอายุของการทำงาน ในทางตรงกันข้ามชุมชนทางชาติพันธุ์ไทดำ กลับสะท้อนให้เห็นบทบาทหน้าที่และการทำงานของผู้สูงอายุที่ไม่ได้สิ้นสุดภายใต้ช่วงอายุของการ

ทำงานที่ถูกกำหนดอย่างตายตัว แต่เป็นการทำงานจนกระทั่งไม่สามารถจะทำได้ หรือสิ้นสุดชีวิตลงไป จากข้อค้นพบของการศึกษาพบว่าผู้สูงอายุวัย 80 ปีขึ้นไป ยังทำหน้าที่ในทางพิธีกรรมที่สืบทอดทั้งการเสนเรื่อน การปาดตง การเตรียม สิ่งของในพิธีกรรมความตายของตัวเองไม่ว่าผู้อาวุโสทั่วไปหรือผู้อาวุโสที่มีบทบาท ทางพิธีกรรม เป็นหมอเสนเรื่อน หมอปี่ หมอแปงขวัญหรือมดในการประกอบ พิธีกรรมต่าง ๆ ของชุมชนไทดำก็ตาม เนื่องจากหากไม่ทำแล้วก็ไม่มีคนสืบทอด ประเพณีวัฒนธรรมเหล่านี้ในชุมชนและไม่สามารถทำให้เกิดความมั่นคงและ บรรเทาปัญหาชีวิตและสุขภาพให้กับสมาชิกในสังคมไทดำได้ ดังเช่นกรณีเรื่อง เล่าของคุณยายชอบ ทรพัพพีทำหน้าที่เป็นมด แม้ว่าอายุจะมากแล้วและมีปัญหา ทางสุขภาพแต่ก็ยังจะต้องทำหน้าที่ในทางพิธีกรรมต่อไปเพราะหากไม่ทำแล้วก็ไม่ มีคนสืบทอด ซึ่งทำให้เห็นว่านิยามแบบกำหนดผู้สูงอายุภายใต้เกณฑ์ของ ช่วงอายุกับการทำงานไม่สามารถใช้ได้กับผู้สูงอายุในชุมชนทางชาติพันธุ์ไทดำ เพราะผู้สูงอายุไทดำมีหน้าที่ที่จะต้องสืบสานรักษาประเพณีและถ่ายทอด ความรู้เหล่านี้ให้กับคนรุ่นหลังเพื่อไม่ให้วัฒนธรรมความเชื่อของบรรพบุรุษ สูญหายไป

5.3 บทสรุปว่าการเดินทางของชีวิต: ความหมายของความชราภาพ และการใช้ชีวิตของผู้สูงอายุไทดำ

การใช้ชีวิตและประสบการณ์ชีวิตของผู้สูงอายุไทดำวางอยู่บนเงื่อนไข และความสัมพันธ์ในบริบททางสังคมวัฒนธรรมที่หลากหลาย ได้สร้างประสบการณ์ ชีวิตที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและความตายของผู้สูง อายุไทดำซึ่งปฏิบัติในชีวิตประจำวัน รวมถึงการให้ความหมายที่มีต่อความ ชราภาพของผู้สูงอายุไทดำบ้านหัวถนน ตำบลดอนพุทรา อำเภอดอนตูม จังหวัด นครปฐม จากการวิจัยได้พบว่า ความหมายของกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำประกอบด้วย ความตาย ความเสื่อมถอย ความเป็นผู้รอบรู้และมีประสบการณ์ การเตรียม พร้อม การเป็นผู้อาวุโสที่ต้องเคารพนับถือ ความเป็นผู้นำ รวมถึงการให้ความ หมายที่เชื่อมโยงกับความรู้สึกของตัวเอง เช่น ความรู้สึกเป็นหนุ่มเป็นสาวภาย ไตร่างกายที่แก่ชรา ประสบการณ์ชีวิตของผู้สูงอายุไทดำทั้งชายและหญิงที่ถูก หล่อหลอมจากชุมชนไทดำล้วนมีความแตกต่างกัน บทบาทของผู้ชายกลายเป็น

สิ่งที่สะท้อนความเชื่อในเรื่องของผี การสืบผี ในลูกชาย ในขณะที่ผู้หญิงแม้ว่าจะมีบทบาทในการเลี้ยงดูพ่อแม่แต่ก็เป็นเพียงชั่วระยะเวลาหนึ่งเท่านั้น เมื่อแต่งงานย้ายครอบครัวออกไปก็ต้องไปนับถือผีทางฝ่ายสามี เป็นต้น

บทบาทหน้าที่ของผู้อาวุโสในชุมชนไทดำเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นการเดินทางของชีวิต ภายใต้ความเป็นผู้ชายผู้หญิงในกลุ่มชาติพันธุ์ไทดำ บทบาทของความเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรม ความเป็นศูนย์กลางของครอบครัว และชุมชนรวมทั้งการเป็นผู้แสวงหาที่ใช้โอกาสของช่วงเวลาสูงอายุที่ผ่อนคลายตัวเองจากการทำงานที่เคยปฏิบัติ แต่ใช้ช่วงเวลาดังกล่าวในการทำ ความเข้าใจ ความเป็นชาติพันธุ์ของตัวเอง การทำหน้าที่สืบผีตามประเพณีของไทดำ การทำหน้าที่เป็นผู้ประกอบพิธีกรรมและให้ความรู้กับคนรุ่นหลังเพื่อสืบทอดประเพณี วัฒนธรรมและธำรงอัตลักษณ์ความเป็นชาติพันธุ์ไทดำไว้ไม่ให้สูญหายไปท่ามกลาง การเปลี่ยนแปลง จากเรื่องเล่าของผู้สูงอายุทั้ง 4 ท่าน ได้สะท้อนให้เห็นภาวะของความเป็นผู้สูงอายุที่ไม่ใช่เรื่องของ การเสื่อมถอยทางร่างกายแต่ผู้สูงอายุเหล่านี้คือผู้ที่สามารถก้าวข้ามจากความชราภาพสู่ความเป็นชราจารย์หรือผู้สูงอายุที่ทำหน้าที่เป็นอาจารย์ที่ใช้ทักษะ ความรู้ ความสามารถที่สั่งสมมาใช้ประโยชน์กับชุมชนไทดำของตัวเองและถ่ายทอดความรู้เหล่านี้ให้กับคนรุ่นหลังในปัจจุบัน

เชิงอรรถ

- 1 บทความชิ้นนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยเรื่อง การเดินทางของชีวิต: ความหมายต่อความชราภาพ และการใช้ชีวิตของกลุ่มผู้สูงอายุไทดำ : กรณีศึกษาไทดำ (ลาวโซ่ง) บ้านเกาะแรด ตำบลบางปลา อำเภอบางเลน และบ้านหัวถนน ตำบลดอนพุทรา อำเภอดอนตูม จังหวัดนครปฐม การศึกษาใช้ระยะเวลา 10 เดือน (พฤศจิกายน 2560-สิงหาคม 2561) สนับสนุนโดยศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร
- 2 คำว่า “Ulysses” ในภาษาละตินคือผู้ชายที่อายุมากกว่า 50 ปี เมื่อพวกเขาเริ่มออกผจญภัย ซึ่งคล้ายกับมหากาพย์ เรื่องโอดิสซียัส (Odysseus) ที่ตัวละครเอกของเรื่องเริ่มต้นการผจญภัยเมื่ออายุประมาณ 70 ปี ซึ่งนับเป็นการเดินทางครั้งสุดท้ายของชีวิตที่ตื่นเต้นและมีความหมายต่อการมีชีวิตอยู่ (Ulyssean Journeys)
- 3 มตคือคำเรียกผู้ประกอบพิธีกรรมฝ่ายหญิงที่จะทำหน้าที่ในการทำเสนตัว การเรียกขวัญ แวงขวัญ เสนสะเดาะเคราะห์ เป็นต้น

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- ชมพูพุท พรหมภักดี. 2556. “การเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุของประเทศไทย”, *บทความวิชาการ สำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการวุฒิสภา*, สืบค้นจาก http://library.senate.go.th/docume.../Ext6078/6078440_0002.PDF
- ขวัญ วงษ์วิภาค. 2531. “การศึกษาวิจัยกลุ่มชาติพันธุ์ในภูมิภาคตะวันตก”. *บทความประกอบการประชุมสัมมนาวิชาการเรื่อง สังคม-วัฒนธรรมภาคตะวันตกศึกษา*, วันที่ 12 กันยายน 2531 คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร นครปฐม.
- นภาพร หะวานนท์. 2550. “การสร้างความรู้ภายใต้กระบวนการทัศน์สร้างสรรค์สังคม”, *วารสารสังคมลุ่มน้ำโขง*, 3(3): 1-24.
- เพ็ญจันทร์ เซอร์เรอร์ และมัลลิกา มัติโก. 2549. *ภาพลักษณ์ผู้สูงอายุไทย : การประกอบสร้างทางสังคมวัฒนธรรม*. ในเอกสารประกอบการประชุมวิชาการคณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ประจำปี 2549 วันที่ 16 ธันวาคม 2549 ณ โรงแรมรอยัลริเวอร์ กรุงเทพฯ.
- มยุรี วัดแก้ว. 2521. *การศึกษาโครงสร้างสังคมของชาวไท*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาพัฒนาสังคม บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- รณิ เลิศเลื่อมใส. 2544. *จักรวาลทัศน์ฟ้า-ขวัญ-เมือง คัมภีร์โบราณไทอาหม*. กรุงเทพฯ: โครงการวิจัยยุทธศาสตร์.
- รัตนพร เศรษฐกุล. 2540. *รายงานการวิจัย เรื่อง การประเมินสถานภาพไท*. ม.ป.ท., ม.ป.พ.
- เรณู เหมือนจันทร์เขย. 2542. *โลกทัศน์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย : ความเชื่อเรื่องผีของไทโซ่ง*. กรุงเทพฯ: สหธรรมมิก.
- เรณู เหมือนจันทร์เขย. 2542. *โลกทัศน์ของกลุ่มชาติพันธุ์ในประเทศไทย : ความเชื่อเรื่องผีของ ชาวไทยโซ่ง*. นครปฐม: สถาบันวิจัยภาษาและวัฒนธรรมเพื่อพัฒนาชนบท มหาวิทยาลัยมหิดล.
- เรณู เหมือนจันทร์เขย. 2558. “หน้าที่ทางสังคมของความเชื่อผีบรรพบุรุษไทโซ่ง บ้านเกาะแรต จังหวัดนครปฐม”, *วารสารภาษาและวัฒนธรรม*, 34(1): 85-103.
- วาสนา อรุณกิจ. 2529. *พิธีกรรมและโครงสร้างทางสังคมลาวโซ่ง (Lao Song Ritual and Social Structure)*. วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาสังคมวิทยา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สมิตร์ บิดิพัฒน์, บัณฑร อ่อนดำและพูนสุข ธรรมาภิมุข. 2521. *ลาวโซ่ง: รายงานการวิจัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สมศักดิ์ ชุณหรัศมิ์และคณะ. 2553. *สถานการณ์ผู้สูงอายุไทย พ.ศ.2552*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสถาบันวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุ.

ภาษาอังกฤษ

Esther, L. 2014. "Aging in place: From theory to practice", *Anthropological Notebooks*, 20: 21–33.

Gullette, M. M. 1997. *Declining to decline: Cultural combat and the politics of midlife*. Charlottesville: University Press of Virginia.

Featherstone, M. and Hepworth, M. 1991. "The mask of ageing and the postmodern life course". in Featherstone, M., Hepworth, M. and Turner, B. S. (eds.), *The body: Social process and cultural theory*. (pp. 371–389). London: Sage.

McLeish A.B. and John. 1976. *The Ulyssean Adult: Creativity in the Middle & Later Years*. Toronto and New York: McGraw-Hill Ryerson.

Twigg, J. 2007. "Clothing, age and the body: a critical review", *Ageing & Society*, 27: 285–305. <https://doi.org/10.1017/S0144686X06005794>

Rowe, J. W. and Kahn R. L. 1997. *Successful aging*. *Gerontologist*. 37, 433–440. doi:10.1093/geront/37.4.433

Woodward, K. 1991. *Aging and its discontents, Freud and other fictions*. Bloomington, IN: Indiana University Press.